

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Географічний факультет
Кафедра географії України

Завідувач кафедри
проф. Р.М.Лозинський
“ _____ ” _____ 2023р.

**ІСТОРИЯ І ГЕОГРАФІЯ: ТРАДИЦІЙНИЙ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ
ДОСВІД МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ**

Магістерська робота Предметна спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Географія)»

Виконала: студ. ГРОМ-21с
Сохань І.І.

(підпис)

Науковий керівник:
доц. Лаврук М.М.

(підпис)

Рецензент:
доц. Костів Л.Я.

(підпис)

Львів – 2023

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ (МАГІСТЕРСЬКУ) РОБОТУ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Географічний факультет

Кафедра: Географії України

Освітньо-кваліфікаційний рівень: Магістр

Напрямок підготовки, спеціальність: 014.07 Середня освіта. Географія

Освітня програма:

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри Лозинський Р.М.

“ _____ ” _____ 2023 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ (МАГІСТЕРСЬКУ) РОБОТУ**

Сохань Ірини Іванівни

1.Тема роботи: Історія і географія: традиційний та інноваційний досвід міжпредметних зв'язків.

Керівник роботи: Лаврук Марія Миколаївна, канд. геогр. н., доцент.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затвержені Вченою радою факультету від « _____ » _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи: матеріали власних досліджень, літературні, картографічні та інтернет-джерела.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань для розробки)

Методологія міжпредметних зв'язків географії та історії.

Реалізація міжпредметних зв'язків географії та історії.

Результати і проблеми реалізації в закладах загальної середньої освіти зв'язків між географією та історією.

5. Перелік графічного матеріалу:

Таблиці, діаграми, рисунки, власні рисунки, фрагменти карт.

6. Консультації по роботі з зазначенням розділів які належать до них

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1.	Лаврук М.М.	Червень 2023р.	Сохань І.І.
Розділ 2.	Лаврук М.М.	Серпень 2023р.	Сохань І.І.
Розділ 3.	Лаврук М.М.	Вересень 2023р.	Сохань І.І.
Висновки	Лаврук М.М.	Листопад 2023р.	Сохань І.І.

7. Дата видачі завдання _____ 26.06.2023 р. _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної (магістерської) роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Методологія міжпредметних зв'язків географії та історії	30 липня 2023 р.	Виконано
2	Реалізація міжпредметних зв'язків географії та історії.	1 вересня 2023р.	Виконано
3	Результати і проблеми реалізації в закладах загальної середньої освіти зв'язків між географією та історією.	20 жовтня 2023 р.	Виконано
4	Оформлення роботи, написання вступу, висновків	5 грудня 2023р.	Виконано

Студентка _____ Сохань І.І. _____
 (підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Лаврук М.М. _____
 (підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Сохань І.І. Історія і географія: традиційний та інноваційний досвід міжпредметних зв'язків.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Географія)». Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2023.

В магістерській роботі розкрито роль міжпредметних зв'язків історії та географії в навчально виховному процесі. Окреслено різні підходи до навчання: традиційний та інноваційний. Охарактеризовано методологію міжпредметних зв'язків. Детально описано реалізацію зв'язків між історією та географією на практиці із застосуванням як традиційного, так й інноваційного підходів. У роботі запропоновано дидактичні матеріали створені за допомогою сучасних ІКТ, які дозволяють ефективно розкрити міжпредметні зв'язки історії та географії на уроках географії.

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, історія і географія, традиційний та інноваційний досвід, інтеграція, дидактичні прийоми, методи, інтерактивні технології.

ANNOTATION

Sokhan I.I. History and geography: traditional and innovative experience of interdisciplinary connections.

Qualification work for the educational degree "Master" in the educational and professional programme "Secondary Education (Geography)". Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2023.

The master's thesis reveals the role of interdisciplinary connections between history and geography in the educational process. Different approaches to teaching are outlined: traditional and innovative. The methodology of interdisciplinary connections is described. The implementation of the links between history and geography in practice using both traditional and innovative approaches is described in detail. The author has created didactic tools with the help of modern ICT that

allow to effectively demonstrate the interdisciplinary connections between history and geography in the classroom.

Keywords: interdisciplinary connections, history and geography, traditional and innovative experience, integration, didactic techniques, methods, interactive technologies.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ	10
1.1. Хронологічний і хорологічний підхід до вивчення географічних об'єктів, процесів і явищ як методологічна основа відображення єдності простору і часу.	10
1.2. Основні поняття і роль міжпредметних зв'язків між географією та історією	12
1.3. Міжпредметні зв'язки географії та історії як засіб мотивації навчання і формування компетентностей школярів	17
1.4. Методи науково–педагогічного дослідження міжпредметних зв'язків як дидактично–методичної проблеми.....	26
1.5. Досвід міжпредметної інтеграції історії та географії у вітчизняній та зарубіжній педагогіці.....	32
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ	38
2.1. Планування міждисциплінарних зв'язків і розроблення міждисциплінарних завдань різного рівня з історії та географії	38
2.2. Методика використання історичних карт на уроках географії.	47
2.3. Застосування інноваційних технологій для реалізації зв'язків між географією та історією.	57
2.4. Методично–організаційні аспекти підготовки і проведення інтегрованих та бінарних уроків з історико–географічним змістом	57
2.5. Міжпредметні зв'язки географії та історії в позакласній роботі	59
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ І ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ГЕОГРАФІЄЮ ТА ІСТОРІЄЮ	62
3.1. Дослідження результатів навчання із застосуванням зв'язків між географією та історією	62
3.2. Труднощі в реалізації міжпредметних зв'язків.....	68
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Географія, як комплексна наука і шкільна дисципліна, має широкі зв'язки з різними галузями людського пізнання. Зв'язок історії і географії є таким же ж генетичним і нерозривним упродовж всього існування цих дисциплін як і цілісним та функціональним є два аспекти людського буття – простір і час.

У новій редакції Державного стандарту базової загальної середньої освіти [1] географія та історія належать до різних освітніх галузей – природничої та громадянської й історичної відповідно, проте інтеграційні зв'язки між цими дисциплінами залишаються дидактично необхідними, а способи їх реалізації вимагають розроблення нових підходів і використання інноваційних засобів навчання.

Актуальність магістерського дослідження обумовлена необхідністю виявлення нових способів формування геопросторового мислення, орієнтування в соціально–історичному просторі, виявлення взаємозалежності природи і соціуму, розуміння механізмів функціонування соціосфери у контексті стрімких суспільних, екологічних і морально–етичних змін, якими охоплене людство на різних геопросторових рівнях свого існування. Проблема інтеграції змісту і методів географії та історії вливається у загальне русло проблематики інтеграційних процесів в сучасній шкільній освіті, які є умовою формування компетентного молодого покоління. Особлива роль поєднання географії та історії належить, на нашу думку, у формуванні в учнівства такого компонента компетентності як *ставлення*. Інтеграційний історико–географічний зміст та методи вивчення геопростору забезпечують культурологічний і критичний підходи у формуванні *ставлення до довкілля і процесів, що відбуваються в ньому*. А ставлення, поруч зі знаннями та вміннями молодого покоління, визначатиме майбутнє людства.

Нові можливості перед традиційною історико–географічною інтеграцією відкрились з розвитком інформаційно–комунікативного середовища та інноваційних технологій навчання. Методичні особливості їх застосування потребують дослідницької уваги сучасних педагогів.

Об'єктом дослідження є навчально–виховний процес з географії та історії в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: організаційно–дидактичне і методичне забезпечення реалізації міжпредметних зв'язків географії та історії у загальноосвітній школі.

Мета: розкрити зміст міжпредметних зв'язків історії та географії в контексті діючих навчальних програм та програм Нової української школи, розробити методичні прийоми і засоби їх реалізації із застосуванням інформаційно–комунікаційних технологій у навчально–виховному процесі з географії.

Завдання дослідження:

1. Виявити види потенційних міжпредметних зв'язків між географією та історією за діючими навчальними програмами з історії та географії (у т.ч. програмами НУШ).
2. З'ясувати рівень інтеграційних процесів з географії та історії в сучасній українській та зарубіжній школі.
3. Розробити запитання і завдання міжпредметного характеру з географії та історії.
4. Створити за допомогою сучасних ІКТ дидактичні засоби, які дозволяють ефективно продемонструвати міжпредметні зв'язки історії та географії у т. ч. інтерактивні карти історико–географічного змісту.
5. Апробувати в педагогічній діяльності запропоновані прийоми, засоби і форми навчання, які сприяють формуванню міжпредметної компетентності учнів з географії та історії.

Гіпотеза: якщо розробити навчально–методичне забезпечення реалізації міжпредметних зв'язків з географії на інноваційній основі, то

міжпредметна компетентність учнівства зросте, оскільки запропоновані дидактичні засоби і прийоми посилять мотивацію пізнавальної діяльності школярів.

Наукова новизна: Узагальнено і систематизовано досвід (зарубіжних, вітчизняних педагогів і власний) у сегменті міжпредметної інтеграції географії та історії на інноваційній основі; поглиблено дидактично–методичну основу інтеграції історії та географії; розроблено та перевірено практично на прикладі проєкт-уроку ефективність застосування міжпредметних зв'язків історії та географії.

Структура та обсяг роботи: Обсяг наукової роботи становить 118 сторінок комп'ютерно набраного тексту та складається зі вступу, трьох розділів, 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 46 найменувань та додатків.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ

1.1. Хронологічний і хорологічний підхід до вивчення географічних об'єктів, процесів і явищ як методологічна основа відображення єдності простору і часу.

Хронологічний підхід до вивчення географічних об'єктів та процесів полягає у зосередженні уваги на їх часовому аспекті, тобто на змінах, які відбуваються з часом. Цей підхід зазвичай використовується для вивчення історичних процесів: змін клімату, динаміки ландшафтів тощо [6].

Хорологічний підхід, натомість, передбачає розгляд географічних явищ у просторовому контексті, тобто акцентуванні на їхньому географічному розташуванні, взаємозв'язку та взаємодії. Цей підхід використовується для аналізу різних географічних об'єктів та процесів, таких як клімат, ґрунти, річки, гори, міста тощо [6].

Взаємодія цих підходів дає змогу зрозуміти єдність простору і часу. Наприклад, вивчення історії географічних об'єктів дозволяє зрозуміти, як вони розвивались, а вивчення їх географічного розташування дозволяє зрозуміти, як вони взаємодіяли з іншими об'єктами і процесами в тій самій часовій рамці [28].

Отже, обидва підходи є важливими методологічними засобами вивчення географічних об'єктів, процесів та явищ, і використовуються в географії для розуміння взаємозв'язку між простором і часом.

При використанні хронологічного підходу, географи звертають увагу на часову динаміку географічних об'єктів та процесів. Наприклад, вивчення динаміки річок може включати дослідження їх змін з часом, в тому числі зміни в розташуванні, швидкості потоку, водній екосистемі та інших параметрах [6].

Хорологічний підхід, з іншого боку, дозволяє географам досліджувати географічні об'єкти та процеси з точки зору їх просторового розташування. Це може означати вивчення того, як географічні об'єкти взаємодіють між собою

у просторі, включаючи дослідження транспортних мереж, водних шляхів, транскордонних відносин та інших факторів [6].

У комбінації, хронологічний і хорологічний підходи дають змогу географам більш глибоко зрозуміти природу та зміни географічних об'єктів та процесів. Наприклад, вивчення змін в розташуванні та характеристиках річок з часом може дати географам інформацію про вплив кліматичних змін на річкові екосистеми, або про взаємодію річок з транспортними мережами у різні періоди історії [28].

Отже, використання хронологічного і хорологічного підходів в географії дозволяє глибоко досліджувати природу та динаміку географічних об'єктів та процесів, з розумінням взаємозв'язку між простором і часом.

Окрім того, хронологічний і хорологічний підходи можуть бути використані для вивчення різних аспектів географії, включаючи аналіз динаміки природних процесів, дослідження історичних змін у населенні та територіальній організації, аналіз впливу людської діяльності на довкілля та інші аспекти.

Наприклад, за допомогою хронологічного підходу можна вивчити динаміку кліматичних змін за десятиліття та століття, включаючи зміни температурного режиму, атмосферної циркуляції, опадів та інших явищ. Це може дати інформацію про те, як кліматичні зміни впливають на розташування та функціонування географічних об'єктів, таких як льодовики, річки, ліси тощо [6].

За допомогою хорологічного підходу можна вивчити розташування та функціонування різних територіальних одиниць, таких як міста, регіони та держави, та їх взаємозв'язок у просторі. Це може дати інформацію про розвиток історичних та сучасних тенденцій у територіальній організації та досліджувати взаємодію між різними територіальними одиницями [28].

Таким чином, хронологічний і хорологічний підходи є важливою методологічною основою для вивчення географічних об'єктів, процесів та явищ. Використання цих підходів дозволяє географам краще зрозуміти єдність

простору та часу та взаємозв'язок між ними, що допомагає вивчати різні аспекти географії більш комплексно та глибше. Крім того, ці підходи дозволяють аналізувати зміни в географічних об'єктах та явищах на різних рівнях часової шкали, від десятиліть та століть до тисячоліть та мільйонів років.

Важливо зазначити, що хронологічний і хорологічний підходи не є взаємовиключними, а складаються в єдину методологію вивчення географії. Їх використання залежить від конкретної задачі, яку ставить перед собою географ.

Наприклад, при вивченні впливу глобального потепління на льодовики за останні століття можна використовувати хронологічний підхід, а при вивченні територіальних змін, пов'язаних з впровадженням нових технологій, можна використовувати хорологічний підхід.

Отже, хронологічний і хорологічний підходи є важливими методологічними інструментами як у географічних дослідженнях так і в пізнанні географічних реалій, зокрема дидактика шкільної географії розглядає єдність таких підходів як методологічну основу вивчення цього предмета.

1.2. Основні поняття і роль міжпредметних зв'язків між географією та історією

Для того, щоб підвищити ефективність уроку, потрібно застосовувати міжпредметні зв'язки. Вони забезпечать логічний взаємозв'язок у викладанні шкільних дисциплін. Знання учнів в середній школи мають ґрунтуватись на цілісній інформації про вивчення світу, а не лише з одної певної дисципліни. Сучасний етап розвитку знань характеризується проникненням одних галузей в інші, тому формування загальної системи знань учнів про навколишній світ – це одна з найосновніших функцій які виконують міжпредметні зв'язки.

Надзвичайно важко знайти предмет, який би володів таким широким, подібно до географії, обсягом міжпредметних зв'язків. Виявлення міжпредметних зв'язків у шкільному курсі географії сприяє покращенню

засвоєнню знань, формуванню світогляду, розумінню зв'язків явищ в природі і суспільстві, сприяють підвищенню наукових знань учнів.

В дидактиці єдність хорологічного і хронологічного підходів найповніше проявляється у міжпредметних зв'язках між географією та історією, адже основні поняття, які пов'язують ці дві дисципліни, – це простір та час [10].

Простір та його територіальні зміни є важливим об'єктом вивчення географії та історії. Географія вивчає фізичні та культурні характеристики територій та їх взаємозв'язок зі суспільними та природними процесами. Історія досліджує події, які відбувалися на територіях протягом різних епох, їх взаємозв'язок зі суспільним та природним середовищем та наслідки цих подій на сучасність [10].

Вивчаючи міжпредметні зв'язки географії з іншими науками, варто зупинитися на міждисциплінарному, трансдисциплінарному та мультидисциплінарному підході.

Мультидисциплінарний підхід означає, що точки зору на спільну проблему двох дисциплін А та Б розглядаються одночасно, але не інтегруються, це видно з Рис 1.1.

Зв'язок між дисциплінами ситуативний, відсутній спільний шаблон, предмети не змінюються та не вдосконалюються.

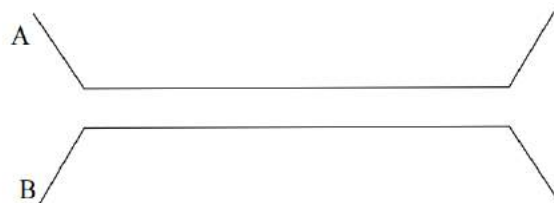

Рис 1.1 Мультидисциплінарний підхід

Мультидисциплінарний підхід між географією та історією ми можемо використати, наприклад, при вивченні материків в 7 класі або при вивченні регіонів та країн в 10 класі. З історичної точки зору ми будемо вивчати історію дослідження материків, історію заселення материків, галузі виробництва та їх історію тощо. З географічної точки зору ми будемо вивчати географічне

розташування материка, рельєф, клімат, господарство тощо. І при вивченні конкретного материка, ми застосуємо мультидисциплінарний підхід географії з історією.

В *міждисциплінарному підході* точки зору на спільну проблему двох дисциплін А та Б поєднуються, і ми зможемо отримати більш узагальнююче розуміння проблем (Рис 1.2). У широкому значенні міждисциплінарність передбачає взаємну інтеграцію організаційних концепцій, методологічних процедур, термінології, даних та організації досліджень і навчання.

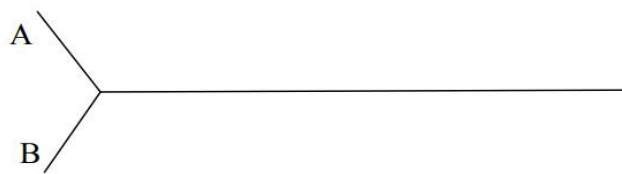

Рис 1.2. Міждисциплінарний підхід

Міждисциплінарний підхід вивчення географії та історії полягає в тому, що поняття однієї дисципліни допомагає зрозуміти іншу. Так у 6 класі ми починаємо вивчати географію з теми « Уявлення про землю в давнину», зразу ж звертаємося за допомогою до історичної науки, адже без знань з історії, цю тему засвоїти буде важко. Також тема « Відкриття нових Земель та навколосвітні подорожі» засвоїться краще, якщо ми зрозуміємо причини цих подорожей, становище країн, їх суспільство, їх розвиток, наслідки і т.д. Також при вивченні теми в 11 класі «Українська держава», нам просто необхідно мати знання також і з історії Української держави. Здобувачі освіти мають зрозуміти, як формувалися кордони України, чому вони такі, хто наші сусіди, які в нас із ними відносини. Учень має зрозуміти чому територія України розташована в дуже вигідному місці, і чому інші держави думають, що як вони привласнять територію України, будуть правити цілим світом.

Наприклад, вивчення історії торгівлі та її впливу на розвиток економіки певного регіону може вимагати використання підходів і методів як історії, так і географії. Дослідники можуть досліджувати історію торгівлі з точки зору її розвитку в часі, технологічного прогресу та зміни відносин між державами. З

іншого боку, географи можуть досліджувати місцезнаходження ринків та шляхи торгівлі, що впливає на виробництво та економічний розвиток регіону [9].

Трансдисциплінарний підхід – це загальнонауковий методологічний підхід, який передбачає використання понять однієї науки в іншій. Метою трансдисциплінарного підходу є вивчення сучасного світу на основі єдності знань та вирішення комплексних проблем, спираючись на концептуальні засади різних дисциплін і беручи за основу одну переважаючу теорію. З Рис 1.3 бачимо, що на відміну від інтеграції дисциплін, тут відбувається також синтез різних знань з потенційною можливістю переходу до нової якості, зародження нового наукового напрямку чи наукової дисципліни.

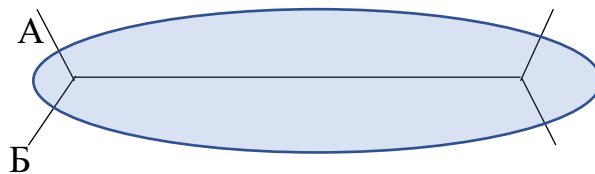

Рис 1.3. Трансдисциплінарний підхід

Одним з прикладів *трансдисциплінарного підходу історії та географії* є вивчення впливу географічного середовища на історію народів та культур чи навпаки. Наприклад, географія може досліджувати природу території, таку як клімат, рельєф, водні ресурси тощо, і досліджувати, як ці фактори впливали на економіку, культуру та історію народів та культур. Історія може вивчати історію населення та його культурні традиції та звичаї на певній території та аналізувати, які впливи зовнішнього середовища, такі як війни, природні катастрофи, політичні та економічні зміни, вплинули на ці культурні традиції та звичаї. Таким прикладом може бути тема з історії «Виникнення та розселення первісних людей. Заняття та спосіб життя, суспільна організація, культура та релігійні вірування первісних людей» або «Основні стоянки і археологічні знахідки первісної доби на території України. Трипільська археологічна культура».

Одним з конкретних прикладів трансдисциплінарних зв'язків історії та географії є дослідження історії Шовкового шляху. Це був маршрут, який з'єднував Китай зі Сходом і Середньою Азією та Європою. Географія допомогла вивчити географічну локацію цього маршруту, а історія досліджувала його культурну та економічну роль у взаємодії різних країн та народів [11].

Яскравим прикладом трансдисциплінарного підходу є проектне навчання, або STEM-навчання. Учасники освітнього процесу обирають тему для дослідження з прив'язкою до навчального плану і працюють в цьому напрямі.

Також трансдисциплінарний підхід дозволяє досліджувати проблеми, які мають як історичний, так і географічний аспекти, наприклад, вивчення глобальних змін клімату та їх вплив на історичні процеси та географічні умови. Прикладом є тема «Кількість і розміщення населення на Землі».

Один з важливих міжпредметних зв'язків між географією та історією – це вплив людини на природу в перетині розвитку людського суспільства. Природа є основним джерелом існування людства: задоволення потреб у продуктах харчування, одязі, житлі, людина забезпечує завдяки природним багатствам. Прагнучи більшого життєвого комфорту людина все більше експлуатує природу, але природні ресурси на планеті розміщені не рівномірно, тому між людьми виникають сутички за панування на тій чи іншій території.

Вивчаючи тему з географії «Загальні суспільно–географічні закономірності світу», для кращого засвоєння можна звернутись до теми з історії про «Європейський вибір України. Російсько–українська війна». Також вивчаючи тему в 11 класі з географії «Суспільна географія України», можна використати зв'язки з темою з історії «Розвиток України як незалежної держави». Таким чином краще вдасться дослідити взаємодію між географічними та політичними процесами, територіальні конфлікти, геостратегічні інтереси країн тощо.

Вивчення географії в контексті історії з застосуванням міжпредметних зв'язків дозволяє глибше розуміти міжнародні відносини, розвиток держав та їх взаємодію з природним та соціальним середовищем.

Зв'язок географії та історії може бути цікавим для учнів тому, що вони допомагають зрозуміти історичні події через призму географічного контексту. Наприклад, дослідження географічного середовища може допомогти учням зрозуміти, чому саме ця територія була вибрана для проведення військових дій або як географічні умови вплинули на міграційні процеси та розвиток культурних особливостей [9].

Також важливим міжпредметним зв'язком є вивчення культурних та історичних пам'яток на території країн та регіонів. Географія досліджує географічне розташування, фізичні та культурні характеристики країн та регіонів, а історія вивчає історичні події, культурні та історичні пам'ятки та їх взаємодію з природним та соціальним середовищем. Вивчення культурно–історичних пам'яток допомагає зберегти культурну спадщину та розуміти історію та культуру різних народів та етнічних груп [12].

Усі ці міжпредметні зв'язки допомагають глибше розуміти процеси та явища, які відбуваються на нашій планеті, а також дозволяють розвивати більш повне та збалансоване уявлення про наш світ.

Отже, *мультидисциплінарні, міждисциплінарні та трансдисциплінарні* зв'язки історії та географії дозволяють розглядати ці дві дисципліни як взаємопов'язані та спільно допомагають розуміти сучасні та історичні процеси, що відбуваються у світі.

1.3. Міжпредметні зв'язки географії та історії як засіб мотивації навчання і формування компетентностей школярів

Освіта, в теперішньому суспільстві, стоїть на межі: або зробить важливий крок вперед до нового світу, або залишиться на тому самому місці. Ключовим словом як для здобувачів освіти, так і для педагогів є поняття «мотивація». Сучасний урок має в собі поєднати три складових: навчання має бути захопливим, швидким і наповненим. Важливо щоб вчителі були не в ролі

ведучої на уроці, як це відбувалося в радянській школі, а в ролі помічника. Вчителі мають бути активними учасниками навчального процесу та наставниками, які можуть організувати сучасний компетентісно зорієнтований урок, головною складовою якого є такий спосіб побудови вивчення теми, який би залучав до роботи відчуття, а одночасно мотивував би до діяльності, був би необтяжливим, захопливим, розмаїтим та енергійним.

Мотивація – це важлива складова не тільки навчання а й будь якої іншої діяльності людини. Є мотив – є бажання виконувати й доводити до завершення цю діяльність. Основною метою мотивації на будь-якому етапі уроку є те, що потрібно зосередити увагу учнів на певну проблему і цим самим викликати інтерес до обговорюваної теми. Тут можна використати такі прийоми, що створюють проблемні ситуації, викликають у дітей здивування, інтерес до змісту знань та процесу їх отримання.

Наприклад, важлива мотивація навчальної діяльності шляхом привабливої мети уроку. Візьмемо до прикладу тему: «Вступ». Можна провести гру "Станція ДЧЦМЗ" – щоб зосередитися на запитанні *Для Чого Це Мені Знадобиться!* Така гра дасть можливість учням розказати один одному і вчителю, що вони сподіваються одержати від цього уроку, нинішнього дня чи цього року.

Дуже важливо те, як вчитель розпочинає урок. Учні, які не встигають у навчанні дуже не подобається традиційний вступ до уроку: "А сьогодні ми вивчимо те й те...". Натомість вчитель від самого початку уроку має запропонувати учням самостійно визначити цілі і окреслити очікувані результати від цього уроку.

Пропоную такий мотиваційний початок уроку у вербальній формі: *«Думаю кожен з вас хотів би одіти окуляри і опинитися в якійсь країні, або перенестися в часі. Чи можливо хтось хотів би дослідити океан? Або дізнатись історію найдовшої річки нашої планети? На уроках географії можливо все, навіть більше. Тому одягаймо рожеві окуляри і вирушаймо на зустріч пригодам.*

Мотивація навчальної діяльності учнів шляхом створення проблемно–творчої ситуації може бути ще більш ефективною. Так більшість методик для ознайомлення з новим матеріалом полягає у поданні спочатку загальної картини якоїсь теми, а пізніше розбір її на дрібні частини. Невеличка розповідь, історія, притча, вірш буде також добрим методом ознайомлення з матеріалом. Так само, на початку вивчення теми можна провести екскурсію, аби побачити загальну картину в дії.

Наприклад, тема: Африка.

Проблемні запитання.

Чому Африка найжаркіший материк на планеті?

Які цивілізації виникли в долині річки Ніл?

Чому пустеля Сахара така велика?

Чому у пустелі спостерігаються низькі температури вночі?

Мотивація навчальної діяльності учнів також може здійснюватися шляхом використання різних типів творчих завдань, наприклад, можливість перевтілюватися в різні постаті й грати різні ролі. Є кілька швидких способів до пізнання науки, зокрема зіграти роль відомого науковця або вивчати географію, поставивши себе в певні нестандартні умови тощо.

Мотивація навчальної діяльності також може здійснюватися в процесі пізнавальних ігор. Вчені довели, що позитивні емоції допомагають краще засвоїти матеріал, а гра є засобом всебічного розвитку здобувача освіти та його здібностей. Наведу приклад ігор, які можна використовувати для розвитку пізнавальних інтересів учнів та активізації пізнавальної діяльності на уроці:

«Міні алфавіт» – тут потрібно із букв слова придумати географічні терміни, які використовувалися на уроці;

«Взнай за контуром» – завдання за контуром впізнати географічний об'єкт (країну, регіон, материк);

«Географічний ланцюжок» – потрібно швидко продовжити ланцюжок географічних термінів, які починаються з останньої букви попереднього слова (Україна – Австралія – Японія);

«Хто більше?» – тут за деякий час учням потрібно скласти кілька запитань до теми уроку. Бажано, щоб їх було якнайбільше. Перемагає той, у кого їх буде найбільше і хто зможе на них відповісти.

«Чи знаєш ти...» – до назви країни підібрати до кожної літери географічний об'єкт, що перебуває в даній країні.

«Географічний футбол» – група ділиться на 2 команди, які по черзі задають одна одній запитання за темою уроку. За правильністю відповіді слідує вчитель а також капітани команд (воротарі), які можуть і мають право доповнити відповідь своєї команди;

На мою думку, ігрові форми навчання можуть сприяти використанню, засвоєнню та застосуванню різного типу інформації.

В Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, затвердженому постановою КМУ від 23 листопада 2011 р. № 1392 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 7 серпня 2013 р. № 538 і від 26.02.2020 р. № 143 визначені ключові компетентності здобувачів освіти 5–11 класів.

Компетентність здобувача освіти – це структуровані знання, уміння, навички і ставлення, які набуваються у процесі навчання. Вони дозволяють здобувачу освіти визначати, що є характерними для певної сфери діяльності. Компетентність – це здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності у власному житті й навчанні. Компетентність є особистісним утворенням, яке проявляється в процесі активних самостійних дій людини [20].

Ключові компетентності – ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя [3].

Відповідно до розділів змісту освіти виділяється трирівнева ієрархія компетентностей: ключові компетентності — ті які стосуються до спільного змісту освіти; міжпредметні галузеві компетенції — відносяться до певного кола навчальних предметів і освітніх галузей; предметні компетенції — це конкретні по відношенню до двох попередніх рівнів компетенції, що мають конкретний опис і можливість формування в рамках навчальних предметів.

Українські вчені вважають, що ключова компетентність є об'єктивною категорією, яка фіксує суспільно визнаний комплекс знань, умінь, навичок, ставлень та ін. певного рівня, що можуть бути застосовувані у широкій сфері діяльності людини.

Виділяють такі основні види ключових компетентностей: громадянська компетентність, загальнокультурна компетентність, здоров'язбережувальна компетентність, інформаційно-комунікаційна компетентність, комунікативна компетентність, міжпредметна компетентність, міжпредметна естетична компетентність, проектно-технологічна компетентність, соціальна компетентність (табл 1.1).

Міжпредметні зв'язки географії та історії можуть бути ефективним засобом формування мотивації навчання та розвитку компетентностей школярів. Ці дві дисципліни взаємопов'язані та доповнюють одна одну, а тому співпраця між вчителями географії та історії може допомогти учням краще зрозуміти важливі проблеми світу та їх історичний контекст [9].

Наприклад, вивчення історії може допомогти учням краще зрозуміти культурні та соціальні аспекти певної географічної області, а вивчення географії може допомогти учням краще зрозуміти фізичні та природні характеристики регіонів, які вивчаються в історії. Такі зв'язки можуть забезпечити глибше розуміння інформації та допомогти учням бачити зв'язки між процесами, які відбуваються у світі.

Крім того, вивчення історії та географії може допомогти учням розвивати різні компетентності, такі як критичне мислення, аналітичні навички та здатність до роботи з інформацією. Вивчення історії може

допомогти учням розвивати навички дослідження та аналізу джерел, а вивчення географії може допомогти розвивати навички географічної картографії та вміння працювати з геоданими [3].

Таким чином, міжпредметні зв'язки географії та історії можуть допомогти учням краще зрозуміти світ, в якому вони живуть, розвивати важливі компетентності та формувати мотивацію навчання. Це важливо не лише для їх особистого розвитку, але й для їх майбутньої професійної діяльності, оскільки більшість сучасних професій потребують знань з різних дисциплін. Розуміння зв'язків між географією та історією може допомогти учням бути більш конкурентоспроможними на ринку праці та знаходити нові можливості для свого майбутнього кар'єрного розвитку.

Зв'язок географії та історії може бути цікавим для учнів тому, що вони допомагають зрозуміти історичні події через призму географічного контексту. Наприклад, дослідження географічного середовища може допомогти учням зрозуміти, чому саме ця територія була вибрана для проведення військових дій або як географічні умови вплинули на міграційні процеси та розвиток культурних особливостей [9].

Також міжпредметні зв'язки між географією та історією можуть допомогти учням розвивати різні компетентності, такі як критичне мислення, аналітичні здібності, вміння працювати з даними та інформацією. Наприклад, при проведенні дослідження в рамках географічного проекту, учні можуть використовувати історичні дані для аналізу впливу історичних подій на сучасну географічну ситуацію [27].

Крім того, міжпредметні зв'язки можуть допомогти учням зрозуміти взаємозв'язки між різними науками та дізнатися, як різні науки можуть взаємодіяти та доповнювати одна одну. Наприклад, географічна інформація може бути корисною для історичних досліджень, а історична інформація може допомогти в географічному аналізі різних територій.

Таким чином, міжпредметні зв'язки між географією та історією можуть відігравати важливу роль у формуванні мотивації навчання та

компетентностей учнів, допомагаючи їм розуміти складні зв'язки між історією та географією. Це може сприяти розвитку учнівського критичного мислення та аналітичних здібностей, а також відкривати для них нові можливості для дослідження та розуміння світу навколо нас. До того ж, це може підвищити зацікавленість учнів у географії та історії та сприяти їхньому більш глибокому розумінню цих предметів [27].

Іншим важливим аспектом міжпредметних зв'язків між географією та історією є формування у школярів компетентностей, необхідних для розвитку як професійних географів, так і громадян з належним рівнем географічної освіти. Такі компетентності включають розуміння взаємозв'язків між різними географічними і історичними процесами, здатність аналізувати географічну історію територій, розуміння взаємодії людини з навколишнім середовищем тощо.

Навчання з використанням міжпредметних зв'язків між географією та історією може сприяти розвитку інтегрованого мислення учнів та формуванню цілісного уявлення про світ. Воно також допомагає учням бачити географію та історію як взаємопов'язані науки, що доповнюють одна одну і спільно допомагають зрозуміти світ [4].

Отже, міжпредметні зв'язки між географією та історією є важливим інструментом для формування мотивації навчання та розвитку компетентностей учнів, які вони зможуть використовувати як у професійній діяльності, так і в повсякденному житті.

Таблиця 1.1

Формування компетентностей на уроках географії та історії

Укладено за даними: [2; 42]

Тип компетентності	Зміст компетентності	Теми з географії на яких вони формуються	Теми з історії на яких вони формуються
1	2	3	4

Громадянська компетентність	Здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства	Тема: Кількість і розміщення населення на Землі (6 клас) Тема: Україна на політичній карті Європи і світу (8 клас) Тема: Національна економіка (9 клас)	Тема: Європейський вибір України. Російсько–українська війна. (11 клас) Тема: Україна в складі тоталітарної імперії – союзу радянських соціалістичних республік (10 клас)
Здоров'язбережувальна компетентність	Здатність учня застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я інших людей;	Тема: Орієнтування на місцевості (6 клас) Тема: Літосфера (6 клас) Тема: Гідросфера (6 клас)	Тема: Матеріальний і духовний світ європейського середньовіччя. (7 клас)
Інформаційно–комунікаційна компетентність	Здатність учня використовувати інформаційно–комунікаційні технології та відповідні засоби для виконання особистісних і суспільно значущих завдань	Тема: Населення регіону. Кількість та структура населення. Етнічний склад. Особливості зайнятості населення (8 клас) Тема: Фінансові послуги. Комп'ютерне програмування (9 клас)	Тема: Україна в роки Другої світової війни (10 клас)
Комунікативна компетентність	Здатність особистості застосовувати у конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями	Тема: Глобальні проблеми людства (9 клас)	Тема: Повсякденне життя та культура України в середині XIX– на початку XX ст (9 клас) Тема: Місто Рим та життя його мешканців.(6 клас)

Закінчення табл. 1.1

1	2	3	4
Проектно–технологіч на компетент ність	Здатність учнів застосовувати знання, уміння та особистий досвід у предметно–перетворювальній діяльності;	Тема: Торгівля (9 клас) Тема: Туризм (9 клас)	Тема: Друга Світова війна (10 клас) Тема: Русь–Україна наприкінці X – у першій половині XI ст. (7 клас)
Соціальна компетент ність	Здатність особистості продуктивно співпрацювати з партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі.	Тема: Країни Африки. Дослідження: Роль України у продовольчому забезпеченні країн Африки. (10 клас) Тема: Гідросфера та системи Землі. Дослідження: Система протидії паводкам, повеням, селям і лавинам в окремих районах України. (11 клас) Дослідження: Порівняльна характеристика структури промислового виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи (10 клас)	Тема: Україна в період системної кризи союзу радянських соціалістичних республік (11 клас)

Отже, міжпредметні зв'язки між географією та історією є важливим інструментом для формування мотивації навчання та розвитку компетентностей учнів, які вони зможуть використовувати як у професійній діяльності, так і в повсякденному житті.

1.4. Методи науково–педагогічного дослідження міжпредметних зв'язків як дидактично–методичної проблеми

Дослідження міжпредметних зв'язків є важливою дидактично–методичною проблемою, оскільки вони дозволяють ефективніше використовувати науково–методичні знання та педагогічний досвід у взаємодії різних наук та педагогічних дисциплін. Для дослідження міжпредметних зв'язків можна використовувати різні методи науково–педагогічного дослідження.

Одним з методів є *аналіз дидактичних матеріалів*. Цей метод дозволяє виявити спільні елементи та взаємозв'язки між різними навчальними дисциплінами та розробити спільні методичні рекомендації для їх викладання.

Інший метод – *спостереження та експеримент*. Цей метод включає аналіз динаміки змін у педагогічному процесі, проведення експерименту з метою виявлення оптимальних методів та форм організації навчання та вивчення ефективності їх застосування. Під час проведення спостереження дослідник може відвідати уроки різних предметів та визначити, як вчителі використовують міжпредметні зв'язки в своїй роботі. Також можна проаналізувати, яким чином учні розуміють та сприймають міжпредметні зв'язки, які форми роботи вчителів сприяють розвитку міжпредметних зв'язків [9].

Також можна використовувати методи наукового дослідження, такі, як *аналіз педагогічної літератури, опитування, анкетування, статистичні методи* тощо. Застосування цих методів дозволяє досліджувати відносини між різними науками та розробляти нові методи навчання, які сприяють розвитку компетентностей учнів та ефективному використанню науково–методичних знань [9].

Крім того, методи проектної діяльності та роботи в групах можуть бути використані для дослідження міжпредметних зв'язків. Ці методи сприяють розвитку комунікативних та творчих здібностей учнів.

Моніторингові дослідження. Моніторингові дослідження полягають у постійному спостереженні за розвитком міжпредметних зв'язків в навчальному процесі. Цей метод дозволяє вчасно виявляти проблеми та недоліки в реалізації міжпредметних зв'язків та швидко вносити необхідні корективи [12].

Анкетування. Анкетування може використовуватися для збору даних про думки та оцінки педагогічного колективу, учнів та батьків щодо ефективності міжпредметних зв'язків у навчальному процесі. Цей метод дозволяє отримати відповіді на конкретні питання та зробити висновки про те, які аспекти міжпредметних зв'язків потребують додаткової уваги та розвитку [11].

Експертна оцінка. Експертна оцінка полягає у запрошенні експертів з педагогічної та наукової галузей для оцінки різних аспектів міжпредметних зв'язків у навчальному процесі. Цей метод дозволяє отримати об'єктивні оцінки та поради щодо покращення міжпредметних зв'язків та їх впливу на результативність навчання [18].

Експеримент. Експериментальний підхід до вивчення міжпредметних зв'язків полягає у запровадженні нових методів та підходів до навчання з метою визначення їх ефективності. Цей метод дозволяє отримати конкретні дані про вплив нових методів на розвиток міжпредметних зв'язків та результативність навчання [9].

Інший метод науково–педагогічного дослідження міжпредметних зв'язків – це *аналіз змісту навчальних програм і планів*. Дослідження можуть допомогти виявити наявність та якість міжпредметних зв'язків у навчальних програмах і планах. Наприклад, дослідження можуть виявити, чи забезпечує навчальний план взаємодію між предметами, чи забезпечує навчальний план можливість застосування знань та вмінь, набутих у різних предметах, в різних сферах життя. Аналіз може також допомогти знайти потенційні області для зміцнення міжпредметних зв'язків у навчальному плані [1].

Окрім цього, можна проводити анкетування вчителів, яке було згадане вище, а також учнів для вивчення їхньої думки щодо міжпредметних зв'язків. Таке дослідження може допомогти зрозуміти, як вчителі та учні сприймають міжпредметні зв'язки та що може бути зроблено, щоб покращити їх розвиток. Наприклад, можна запитати у вчителів, чи вони співпрацюють з іншими вчителями, чи вони планують уроки з урахуванням інших предметів, чи вони допомагають учням зрозуміти зв'язок між різними предметами. Анкетування учнів може допомогти виявити, як вони сприймають зв'язок між різними предметами, чи вони розуміють, як знання та вміння з одного предмету можуть бути застосовані в іншому предметі, чи вони відчують, що отримують більш зв'язану і комплексну інформацію.

Узагальнення результатів таких досліджень може бути корисним при плануванні та впровадженні міжпредметних зв'язків в навчальний процес.

Мною було проведено анкетування вчителів ЗЗСО. В анкетуванні взяли участь 124 учителі з яких – 53.2 % учителів сільської місцевості і 46.8 % учителів, які працюють у містах. Участь в опитуванні брали вчителі з різних регіонів України, оскільки я посилення на опитування розміщувала на різних сторінках у соціальній мережі Facebook.

Опитала вчителів різного кваліфікаційного рівня. Зі всіх опитаних 93.5 % вчителів – жінки і лише 6.5 % чоловіки. Також в опитуванні взяли участь вчителі різної вікової категорії: від 24 роки до 72 років.

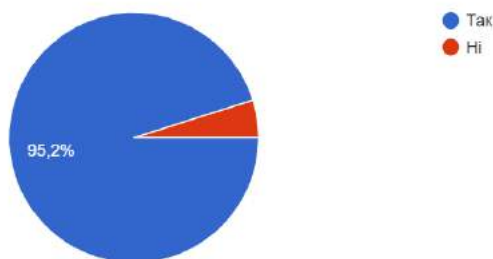

Рис 1.4 Використання міжпредметних зв'язків на уроках

На питання «Чи використовуєте ви у навчально–виховному процесі зв'язки географії та історії?» більшість вчителів відповіли, що використовують. Але 4.8 % відповіли що не використовують зв'язки географії та історії на своїх уроках, це 6 вчителів з 124. Можу сказати, що це свідчить про те, що ці вчителі молоді і не дуже компетентні у методиці викладання.

Вік опитуваних є різний, від 24 років до 72 роки. Це можемо побачити на Рис 1.5.

Рис 1.5. Вік опитаних вчителів

Ті вчителі, які дали відповідь, що використовують міжпредметні зв'язки географії та історії також і відповіли в якій формі вони їх використовують. З опитування бачимо, що найбільший відсоток вчителів — 28 %, здійснює вивчення місцевості із географічного та історичного ракурсів, 22.9 % вчителів дають дітям завдання на самостійне виявлення таких зв'язків, 15.3 % проводять інтегровані уроки.

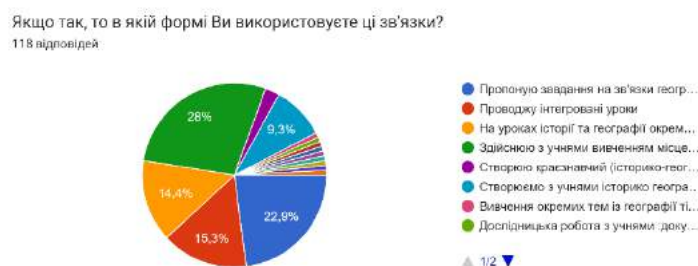

Рис 1.6 Види використання міжпредметних зв'язків

Інтегровані уроки дозволяють урізноманітнити форми й методи роботи, не мають меж, створюють умови для виховання творчих здібностей

в учнів, розширюють функції вчителя, дають змогу врахувати специфіку певного матеріалу та індивідуальні особливості кожної дитини. У світовій практиці використання інтегрованих уроків є надзвичайно популярним.

14.4 % опитаних вчителів на уроках географії подають кожну тему окремо з історичного та географічного ракурсів (тобто мультидисциплінарно). Решта вчителів створюють з учнями історико–географічні проекти, створюють краєзнавчі (історико–географічні музеї), вивчають теми географії через призму історичної науки, ведуть дослідницьку роботу з учнями, проводять квести тощо.

Опитані також давали відповідь на питання чому не використовують зв'язків географії та історії на уроках. Майже половині бракує часу на уроці для використання таких зв'язків. 22.2 % відповіли, що їм бракує відповідних навчально методичних матеріалів на використання зв'язку географії з історією. Інші опитані не мають інтересу до історії, ніколи не думали, що ці два предмети потрібно поєднувати, відчують методичні труднощі в поєднанні цих предметів, дехто використовує лише за потреби. Але що цікаво, ніхто не вибрав варіанту відповіді: «не вважаю за потрібне розказувати дітям те, що не стосується теми».

Рис 1.7 Причини через які вчителі не використовують міжпредметні зв'язки.

Це доволі не поганий результат, адже все таки, більшість учителів використовують зв'язки географії та історії на уроках. І цим самим розвивають в дитини інтерес до предмету. Вчитель має на уроці створити

такі умови, які б сприяли максимально можливій реалізації і самореалізації потенціалу у кожного учня.

Учителі не завжди звертають увагу на міжпредметні зв'язки, не дооцінюючи їх роль у формуванні пізнавального інтересу учнів. Найчастіше міжпредметні зв'язки на уроках географії використовують на початку теми або коли узагальнюють тему, або коли вчитель використовує нестандартні форми організації навчання: навчальні дискусії, навчальні дослідження, захист проектів тощо. Все залежить лише від вчителя і від його бажань: якщо він творча особистість, то учні будуть отримувати різноманітне бачення проблеми дослідження, якщо учитель займає пасивну життєву позицію, то про готовність до інноваційності немає потреби говорити.

Я також опитала учнів з метою виявлення розуміння ними міжпредметних зв'язків географії з історією. 89.4% опитаних – учні міської школи, 10.6 % – сільської школи. В опитуванні взяли участь учні 6, 7, 8, 9, 10, 11 класів.

Чи люблять географію в школі учні? Можемо побачити на діаграмі.

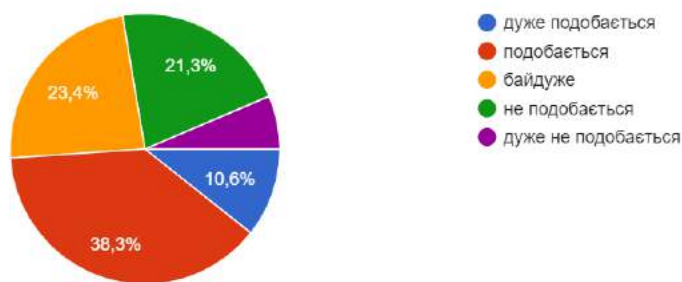

Рис 1.8 Чи люблять учні географію

На питання до учнів «Чи цікаво було б тобі поєднувати матеріал з історії і географії на уроках?» учні відповіли наступним чином:

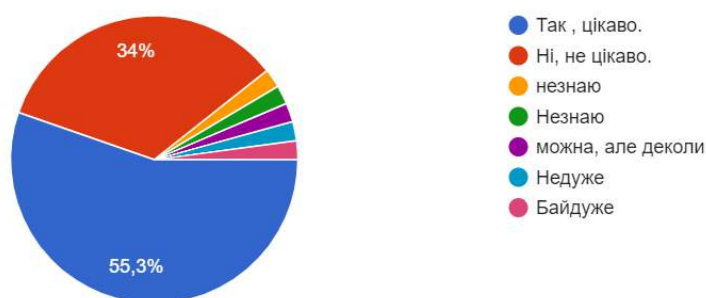

Рис 1.9 Чи хотіли б поєднувати учні матеріал з історії та географії

Як бачимо, більшості учням, 55,3 % було б цікаво поєднувати матеріал географії та історії на уроках географії. 34% учнів відповіли, що їм не цікаво поєднувати знання набуті на уроках історії зі знаннями з географії.

Я вважаю, що цю тему потрібно досліджувати, вивчати, і наполягати на обов'язковому використанні міжпредметних зв'язків на уроках.

1.5. Досвід міжпредметної інтеграції історії та географії у вітчизняній та зарубіжній педагогіці

Вітчизняна прикладна педагогіка досить давно використовує міжпредметну інтеграцію, в тому числі і інтеграцію історії та географії. Наприклад, в шкільній програмі з історії та правознавства, яка була затверджена у 2018 році, передбачено вивчення тем, що пов'язані з географічними аспектами історичних подій. Також вона включає в себе вивчення історії рідного краю, що передбачає розгляд географічних особливостей місцевості [17].

Українські педагоги активно застосовують міжпредметну інтеграцію для підвищення ефективності навчання. Наприклад, у школах Чернігівської області була проведена інтегрована урочистість до Дня Перемоги, де учні вивчали історію Другої світової війни та географію подій, які сталися на території України [30].

Також у школах можуть бути проведені інтегровані уроки з історії та географії, наприклад, присвячені історії досліджень Антарктиди, де учні

вивчають історію відкриття та дослідження Антарктиди, а також географічні особливості цього континенту [23].

Крім того, у вітчизняній педагогіці активно використовують міжпредметну інтеграцію в позаурочній діяльності, наприклад, в рамках проведення науково-популярних заходів, конкурсів, вікторин та інших форм роботи з учнями.

Отже, українські вчителі використовують міжпредметну інтеграцію історії та географії як ефективний засіб забезпечення якісної освіти, що сприяє розвитку учнівських знань та навичок у багатьох сферах. Вона дозволяє забезпечити комплексне вивчення матеріалу, розширити кругозір учнів, розвивати їх критичне мислення та аналітичні здібності.

Зокрема, міжпредметна інтеграція історії та географії допомагає учням краще зрозуміти зв'язок між історичними подіями та географічними умовами, що впливають на їх розвиток. Наприклад, вивчення історії міграційних процесів допомагає учням зрозуміти, як географічні умови впливали на міграційні потоки в різні історичні епохи.

Крім того, міжпредметна інтеграція історії та географії допомагає учням розвивати навички дослідницької роботи, зокрема, збирати та аналізувати інформацію з різних джерел, складати плани досліджень, виконувати дослідження на місці.

У вітчизняній педагогіці також активно використовуються інноваційні методи навчання, зокрема, використання комп'ютерних технологій, які дозволяють розширити можливості міжпредметної інтеграції. Наприклад, можна використовувати комп'ютерні програми для вивчення географічних карт, інтерактивні карти, відео та аудіо матеріали, що допоможуть учням краще зрозуміти історичні події та географічні умови [16].

Отже, міжпредметна інтеграція історії та географії є важливим елементом сучасної освіти, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до вивчення різних предметів та розвивати учнівські знання та навички у багатьох сферах. Вона допомагає учням краще зрозуміти зв'язок між

історичними подіями та географічними умовами, розвивати навички дослідницької роботи та критичного мислення.

Українські педагоги активно працюють над розробкою методик міжпредметної інтеграції історії та географії. Наприклад, на сайті «Всеосвіта» можна знайти багато різноманітних уроків з міжпредметної інтеграції для різних класів. Уроки розроблені з урахуванням сучасних підходів до навчання та містять інтерактивні елементи, що допомагають учням активніше залучатися до навчального процесу [30].

Наприклад, на уроці міжпредметної інтеграції історії та географії для 8-го класу «Україна і світ у другій половині ХХ століття» учні мають змогу вивчити історію розвитку України та світу у другій половині ХХ століття, дослідити географічне положення країн, які відіграли важливу роль у цьому періоді, а також зрозуміти вплив географічних умов на розвиток цих країн [30].

Провівши аналіз сайту «На урок» щодо впровадження міжпредметної інтеграції історії та географії у навчальний процес, нами також було виявлено активне використання інтегративного підходу в організації освітнього процесу вітчизняними педагогами та методистами. Прикладом чого можуть бути такі педагогічні розробки, як розробка конспекту інтегрованого уроку з історії та географії вчителя з історії Костянтинопільського ЗЗСО Шаповаловою Т. П. на тему «Видатні географічні відкриття». Детально з методичною розробкою інтегрованого уроку можна ознайомитись на сайті «На урок» за наступним посиланням <https://naurok.com.ua/integrovaniy-urok-istoriya-geografiya-z-temi-veliki-geografichni-vidkrittya-dlya-uchniv-8-klasu-11406> [30].

Автором пропонується проведення уроку разом з вчителем географії. Розробка та впровадження зазначеної методичної розробки дозволяє:

- розширити та поглибити знання учнів про епоху Великих географічних відкриттів;
- ознайомити учнів з особливостями політичного та економічного розвитку країн світу доби Великих географічних відкриттів;

- навчити локалізувати у просторі та часі періоди та події великих географічних відкриттів;
- розвивати цілісне уявлення про причини, хід та наслідки великих географічних відкриттів, творчі здібності учнів та навички самостійної дослідницької роботи, уміння застосовувати знання на практиці, творчо мислити, працювати в команді;
- формувати просторову, хронологічну, інформаційну, комунікативну, лексичну компетентності в учнів через різні види діяльності на уроці;
- виховувати взаємоповагу, толерантне ставлення учнів один до одного, пізнавальний інтерес до історії та географії [30].

Отже, в Україні відбувається активна робота над вдосконаленням методів міжпредметної інтеграції історії та географії, що дозволяє забезпечити більш якісну освіту для учнів та розвивати їхні знання та навички у багатьох сферах. Важливо зазначити, що міжпредметна інтеграція не тільки полегшує процес навчання, але й допомагає учням зрозуміти, як знання з різних предметів пов'язані між собою і застосовуються у реальному житті.

Наприклад, на уроці міжпредметної інтеграції історії та географії українські учні можуть вивчити історію своєї країни та зрозуміти, як географічне положення України вплинуло на її розвиток. Учні можуть також досліджувати взаємозв'язки між географією та історією різних країн світу, зокрема тих, які мають складну геополітичну ситуацію. Такий підхід дозволяє учням краще зрозуміти сучасний світ і здатність аналізувати складні міжнародні процеси.

Провівши аналіз досвіду використання міжпредметної інтеграції історії та географії у зарубіжній педагогіці, я прийшла до висновку, що вона також є популярним педагогічним підходом у багатьох країнах світу, оскільки дозволяє забезпечити більш ефективне та цілісне навчання учнів.

Наприклад, у *США* міжпредметна інтеграція історії та географії широко використовується в загальноосвітніх школах та університетах. Педагоги

використовують цей підхід для забезпечення зв'язку між знаннями з різних предметів та для створення більш реалістичних та інтерактивних уроків. Наприклад, урок про індустріалізацію може включати в себе вивчення географічного положення фабрик та промислових регіонів, а також їх вплив на економіку та соціальний розвиток країни.

У країнах Європи також використовуються різні форми міжпредметної інтеграції. Наприклад, в Німеччині в основній школі вивчаються всі предмети, але уроки можуть бути спрямовані на тематику, що пов'язана з іншими предметами. Також використовуються міждисциплінарні проекти, що дозволяють учням здійснювати дослідження у різних галузях знань, зокрема історії та географії.

У країнах Азії також існують деякі форми міжпредметної інтеграції. Наприклад, в Японії педагоги використовують підхід "японський практичний метод", що базується на міждисциплінарних проектах, де учні мають можливість застосувати знання з різних предметів для вирішення практичних завдань.

У Канаді міжпредметна інтеграція вважається важливим компонентом освіти. Педагоги використовують різні підходи, наприклад, тематичне навчання, проекти, експедиції та інтерактивні уроки. Наприклад, урок географії може включати вивчення історичних аспектів географічних об'єктів, а урок історії може охоплювати географічний контекст подій.

У Швеції підхід міжпредметної інтеграції є важливим компонентом освіти. Учні вивчають різні предмети, але знання зіставляються між собою та використовуються для вирішення реальних завдань, які сприяють розвитку критичного мислення та творчих здібностей.

Взагалі, зарубіжні педагоги вважають міжпредметну інтеграцію історії та географії ефективним способом забезпечення глибокого та цілісного розуміння предметів, збільшення мотивації учнів та розвитку інтелектуальних здібностей. Використання різноманітних методів міжпредметної інтеграції

може сприяти покращенню якості освіти та підготовки учнів до життя в сучасному світі.

Також варто зазначити, що міжпредметна інтеграція історії та географії допомагає педагогам забезпечити більш ефективне використання навчального часу, оскільки дозволяє забезпечити більш глибоке засвоєння матеріалу учнями. Крім того, міжпредметна інтеграція може стати стимулом для вчителів до співпраці та обміну досвідом, що сприяє взаємному розвитку та вдосконаленню методів навчання.

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ

2.1. Планування міждисциплінарних зв'язків і розроблення міждисциплінарних завдань різного рівня з історії та географії

Планування міждисциплінарних зв'язків і розроблення міждисциплінарних завдань може бути цікавим та ефективним підходом для навчання історії та географії. Використовуючи найновішу таксономію Блума, можна створювати завдання різного рівня складності та допомогти учням розвивати різні навички та компетенції. Нижче наведено загальний план дій для планування міждисциплінарних зв'язків і розроблення міждисциплінарних завдань з історії та географії.

Зіставлення програм: для підготовки до міжпредметного уроку, вчителі, насамперед, мають зіставити навчальні програми для виявлення спільних для двох дисциплін понять і тем.

Виявлення спільних понять і тем: вчителі мають визначити основні поняття та теми, які вважають за потрібне охопити у своєму міждисциплінарному викладанні. Наприклад, це можуть бути поняття або теми, що спільні для історії та географії, такі як культура, населення, торгівля, політика, екологія та інші (табл. 2.1)

Таблиця 2.1

Теми географії та історії з типами зв'язків [31]

Загальна географія	Поняття, факти	Всесвітня історія. Історія України.	Поняття, факти	Тип зв'язку
Тема		Тема		
1	2	3	4	5

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4	5
6 клас. Розділ 1. Тема 2. Як розвивалися знання про Землю.	Спостереження за природою та уявлення про Землю в давнину. Перші географічні карти.	6 клас. Розділ 2. Цивілізації стародавнього Сходу.	Народження цивілізації. Землеробські цивілізації Стародавнього світу. Вплив природних умов на особливості господарювання давніх цивілізацій Сходу.	Умовно синхронний. Опорний для курсу «Географія материків та океанів»
Розділ 3. Тема 6. Антропосфера– середовище життя людини.	Причини нерівномірного розселення людей на планеті; взаємодія природного і соціального середовищ.	Розділ 3. Давня Греція та її сусіди. Розділ 4. Давній Рим і його сусіди.	Природа і населення стародавньої Греції. Цивілізація Давньої Греції та її сусіди у просторі та часі. Природа і населення Апеннінського півострова. Господарство, військова справа, політично – правові особливості давнього Риму.	Умовно синхронний. Опорний для курсу «Географія материків та океанів»

Закінчення табл. 2.1

1	2	3	4	5
8 клас. Україна у світі. Розділ 2. Тема 1. Україна на політичній карті світу.	Державна територія. Державний кордон. Державний лад.	8 клас. Історія України. Розділ 1. Землі України у XVI–п.п XVIIст.	Статус українських земель у складі Польського королівства, Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського Священної Римської та Османської імперій, Великого князівства Московського/Московського царства, Молдавського князівства у першій половині XVI ст.	Опорний
		Розділ 4. Козацька Україна.	Адміністративно–територіальний устрій Гетьманщини, Слобідської України, Запорозжя.	Випереджальний
8 клас. Розділ 2. Тема 1. Україна на політичній карті світу.	Державна територія. Державний кордон. Державний лад.	Громадянська освіта. 10 клас. Розділ 1. Особистість та її ідентичність.	Громадянська ідентичність. Національна ідентифікація.	Випереджальний

Встановлення зв'язків між поняттями: необхідно встановити зв'язки між поняттями історії та географії, розділити їх на категорії, які вчитель бачить найбільш відповідними. Наприклад, зв'язки можуть включати вплив географічних умов на історичні події або розуміння культурних аспектів певних регіонів на основі їх географічного положення.

Визначення навичок та цілей: важливо визначити навички, які необхідно розвивати учням, використовуючи міждисциплінарний підхід. Навички можуть включати аналіз, порівняння, критичне мислення, вміння використовувати карти, графіки, проводити дослідницьку роботу тощо.

Використання таксономії Блума: доцільно використовувати таксономію Блума для розробки завдань різного рівня складності. Таксономія Блума пропонує шість рівнів когнітивних навичок: пам'ять, розуміння, застосування, аналіз, синтез і оцінка. Нижче наведено приклади завдань для кожного рівня:

Запам'ятовування: необхідно попросити учнів навести факти про географічне положення певної історичної події або культурного явища.

Розуміння: необхідно запропонувати учням пояснити, як географічні умови вплинули на історичні розвиток певного регіону.

Застосування: учні мають розробити географічний профіль для певного історичного періоду та пояснити, які впливи мали географічні фактори на життя людей в цей період.

Аналіз: необхідно запропонувати учням порівняти та проаналізувати роль географії в різних історичних подіях або процесах.

Синтез: можливо запропонувати учням створити інтерактивну карту, яка відображає вплив географічних факторів на історичні події та розвиток певного регіону.

Оцінка: доцільно запропонувати учням оцінити вплив географії на сучасні світові проблеми, такі як зміна клімату або міграційні процеси.

Розробка міждисциплінарних завдань: використовуючи вищезазначені рівні та приклади завдань, важливо створити міждисциплінарні завдання, які включають елементи історії та географії. Наприклад, учні можуть

досліджувати вплив географії на розвиток торгівлі в певному історичному періоді. Для цього завдання учні можуть:

- Вивчити географічні особливості регіону, де відбувалась торгівля, включаючи клімат, рельєф, річки, моря та інші географічні фактори.
- Дослідити історичний контекст, у якому розвивалась торгівля, звернувши увагу на торговельні шляхи, об'єкти і організації, такі як гавані, базари, каравани та інші.
- Порівняти вплив географічних умов на розвиток різних видів торгівлі, наприклад, морську, річкову, караванну торгівлю тощо.
- Аналізувати, як змінювалися торговельні маршрути та об'єкти у залежності від географічних змін, таких як зміна рівня морів, засухи або політичні події.
- Синтезувати знання, створюючи карти або графіки, які відображають зв'язки між географічними умовами та розвитком торгівлі.

Це один з прикладів міждисциплінарного завдання з географії та історії.

Розглянемо ще один приклад міждисциплінарного завдання, яке поєднує історію та географію, може включати аналіз історичних карт та створення історичного наративу, використовуючи різні рівні таксономії Блума. Ось як може виглядати це завдання:

Рівень пам'яті:

- Виберіть історичну карту, що відображає певну епоху або подію.
- Складіть опис картографічних елементів, таких як легенда, масштаб, напрямок і т.д.
- Запишіть ключові факти про географічні особливості, які видно на карті.

Рівень розуміння:

- Поясніть, як географічний контекст вплинув на розвиток певної історичної події або процесу.

– Визначте, які географічні фактори (наприклад, рельєф, клімат, водні шляхи) відіграли роль у формуванні політичних або економічних подій того часу.

Рівень застосування:

– Створіть мапу, використовуючи програмне забезпечення для картографії або онлайн інструменти.

– Відображайте на карті розташування ключових подій, міст, держав тощо, пов'язаних з вибраною історичною картою.

Рівень аналізу:

– Проаналізуйте зв'язок між географією та розподілом влади, економічним розвитком або культурними взаємодіями, використовуючи дані з історичних карт.

– Порівняйте різні історичні карти, які відображають одну й ту саму область в різних періодах, та виділіть зміни, які сталися в географічному контексті.

Рівень оцінки:

– Оцініть ефективність використання історичних карт у розумінні історичних процесів та географічного контексту.

Вчитель може задати учням такі запитання:

– Які нові відкриття або інсайти ви здобули, аналізуючи історичні карти?

– Як додаткові географічні деталі на карті вплинули на ваше розуміння історичної події?

– Які переваги використання історичних карт в порівнянні з текстовими матеріалами ви відчули?

– Як використання карт сприяло вашому аналітичному мисленню та розвитку картографічних навичок?

– Як би ви використали історичні карти для подальших досліджень або дослідницьких проєктів?

Ці питання спонукатимуть учнів до рефлексії та обговорення своїх вражень від використання історичних карт. Вони також стимулюватимуть критичне мислення, аналіз та оцінку учбового процесу та зміцнюватимуть їх розуміння зв'язку між історією та географією.

Це лише декілька прикладів, як історичні карти можна використовувати для міждисциплінарних завдань, поєднуючи різні рівні таксономії Блума. Варто пам'ятати, що у навчальному процесі можна модифікувати ці завдання відповідно до конкретних потреб свого класу та навчальних цілей.

Під час розробки міждисциплінарних завдань важливо враховувати вікові особливості та рівень знань учнів, а також забезпечити різноманітність методів навчання, таких як індивідуальна робота, групова робота, дослідницькі проекти тощо.

Інтеграція ресурсів: необхідно підібрати ресурси, які допоможуть учням вивчити та розуміти міждисциплінарні зв'язки між історією та географією. Це можуть бути підручники, підручні матеріали, картографічні матеріали, відео, інтерактивні ресурси, наукові статті та інші джерела.

Планування уроків: необхідно розробити план уроків, враховуючи міждисциплінарні зв'язки та підготовлені завдання. Необхідно визначити послідовність видів діяльності учнів, обговорень та вправ, щоб допомогти учням усвідомлювати та аналізувати взаємозв'язки між історією та географією.

Оцінювання: необхідно розробити критерії оцінювання, які відображають рівень досягнень учнів у міждисциплінарному навчанні. Для цього доцільно використовувати різноманітні методи оцінювання, такі як написання есе, створення проектів, проведення досліджень, презентації та обговорення.

Рефлексія та зворотний зв'язок: після завершення міждисциплінарних уроків та завдань, необхідно провести рефлексію з учнями, обговорити їхні досягнення, враження та вислухати їхні думки про зв'язок між історією та

географією. При цьому важливо враховувати їхні відгуки та використовувати їх для поліпшення майбутніх міждисциплінарних уроків.

Постійне вдосконалення: необхідно постійно оновлювати та вдосконалювати свій план міждисциплінарного навчання. Доцільно залучати нові джерела, методи та підходи, аналізувати результати оцінювання та зворотний зв'язок, щоб вдосконалювати якість міждисциплінарного навчання.

Співпраця з колегами: доцільно проводити обговорення особистого підходу до міждисциплінарного навчання з колегами, особливо з вчителями історії та географії. Обмінюватися ідеями, ресурсами та кращими практиками, щоб збагатити свої уроки та забезпечити більш ефективне навчання учнів.

Залучення зовнішніх експертів: доцільно розглянути можливість запрошувати зовнішніх експертів, таких як географи, історики або представники наукових установ, на міждисциплінарні уроки або відвідувати їхні лекції та заходи. Це дозволить учням побачити, як історія та географія застосовуються в реальному світі та розширюють їх розуміння цих предметів.

Особистий розвиток: вчитель має постійно продовжувати самоосвіту та професійний розвиток у галузі міждисциплінарного навчання, читати літературу, брати участь у конференціях та семінарах, спілкуватися з колегами та експертами, щоб поглиблювати свої знання та вдосконалювати свої навички.

Планування міждисциплінарних зв'язків та розроблення міждисциплінарних завдань відповідає сучасним вимогам до навчання, сприяє розвитку критичного мислення та збагачує навчальний процес. Необхідно вкласти зусилля у планування, розробку та впровадження міждисциплінарних зв'язків та завдань з історії та географії. Це дозволить учням розуміти, як ці дві дисципліни взаємодіють та впливають одна на одну, розвивати комплексне мислення та здатність аналізувати проблеми з різних ракурсів.

Необхідно також постійно оцінювати ефективність своїх підходів та вносити вдосконалення на основі отриманих результатів. Необхідно

використовувати зворотній зв'язок від учнів, співробітників та батьків, щоб зрозуміти, як можна поліпшити міждисциплінарне навчання.

Доцільно використовувати творчий підхід та гнучкість у своїй професійній діяльності. Необхідно постійно досліджувати нові методи та підходи до міждисциплінарного навчання, пристосовувати їх до потреб та інтересів учнів, розвивати в учнів стимул до самостійного вивчення та дослідження, а також підтримувати співпрацю та взаємодію між учнями в процесі міждисциплінарного навчання.

Впровадження міждисциплінарних зв'язків та завдань в навчальний процес допоможе учням бачити світ у більш комплексному світлі, розуміти взаємозв'язки та глибше осмислювати навчальний матеріал. Це також сприятиме їх підготовці до майбутніх викликів та розвитку навичок, які їм знадобляться в реальному житті.

Приклади запитань з географії та історії на різні типи зв'язків: якщо теми синхронні, випереджальні, опорні:

Синхронні:

Яка географічна особливість вплинула на розвиток козацтва саме на території Дикого Поля.

Як географічне розташування впливає на сучасний розподіл націй і конфлікти між ними?

Які сучасні економічні та екологічні проблеми пов'язані з конкретними географічними областями?

Як історичні події формують політичні кордони та геополітичні відносини між країнами у сучасному світі?

Як минулі конфлікти вплинули на сучасні культурні та етнічні складові різних регіонів?

Випереджальні:

Які можливості географічних тенденцій можна передбачити для розміщення нових економічних центрів у майбутньому?

Які історичні події можуть змінити майбутній розвиток міжнаціональних конфліктів?

Як зміни клімату можуть вплинути на географічний розподіл рослинності та тварин у найближчому майбутньому?

Як історичні трансформації впливають на географічний розподіл ресурсів та економічний потенціал регіонів?

Опорні:

Як Столипінська аграрна реформа вплинула на розвиток вторинного сектору господарства на поч. ХХ ст?

Як історія впливає на формування географічних меж та розміщення націй у сучасному світі?

Як географічні особливості регіону впливають на його роль у світовій економіці та політиці?

Який вплив мала наука та освіта на повсякденне життя в ХІХ– на поч. ХХ ст?

2.2. Методика використання історичних карт на уроках географії.

Використання історичних карт на уроках географії може бути дуже ефективним засобом навчання, оскільки вони надають темпоральну перевагу перед простим текстом. Ось декілька методик, які доцільно використовувати для максимального використання історичних карт у процесі навчання:

Вступна дискусія: доцільно розпочинати урок історичною картою, щоб стимулювати дискусію та активізувати попередні знання учнів. Учнів можна запитати про визначні події, які відбулися в цьому регіоні протягом певного історичного періоду. Необхідно надати їм можливість обговорювати, що вони бачать на карті.

Порівняльний аналіз: можна порівняти історичну карту з сучасною картою регіону. Вчитель може попросити учнів знайти зміни у межах, назвах міст, географічних об'єктах та інші відмінності. Це допоможе їм зрозуміти, як географічні умови можуть змінюватись з часом та впливати на розвиток регіону. Тут ми можемо звернутися до сайту <http://freemap.com.ua/> або

<https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=here-aerial%2C163%2C165&bbox=2624350.474509251%2C6484670.133764946%2C2636417.9703497733%2C6488941.05272038> [36]. В останньому можемо виміряти протяжність міста без будь-яких зусиль та порівняти будь яку місцевість в різні часи. До прикладу м.Рава-Руська в XVIII та XIX ст.

Рис. 2.1. Рава-Руська на топографічних картах у XVIII та XIX ст. [36]

Такі карти можемо не лише порівнювати між собою, а й накладати на сучасну карту м.Рава-Руська, скориставшись сайтом Google maps.

Маршрутні карти: доцільно використовувати історичні карти для відтворення торгових маршрутів або подорожей відомих дослідників. Для цього необхідно дозволити учням виділити ключові місця, маркери та напрямки руху. Це допоможе їм зрозуміти важливість географічного розташування та транспортних маршрутів у розвитку торгівлі та культурних обмінах.

Створення історичних сценаріїв: необхідно запропонувати учням створити свої власні історичні сценарії на основі історичних карт. Учні можуть вигадати подорожі відомих осіб, таких як дослідники, політики або письменники, використовуючи історичні карти. Вони повинні обрати конкретну епоху або подію і розробити маршрут подорожі, вказуючи важливі місця, що відображені на карті. Учні можуть також описати важливі зупинки

на своєму шляху та пояснити, як географічні фактори вплинули на ці подорожі.

Інше завдання може полягати в тому, щоб учні вигадали альтернативну історію на основі змін на історичній карті. Наприклад, їм можна запропонувати змінити кордони або географічні умови, і потім вони повинні описати, як ці зміни вплинули б на хід історичних подій. Це допоможе учням розуміти важливість географії в історичних процесах та розвине їх критичне мислення.

Учні можуть створити діалоги між персонажами на основі історичних карт. Вони можуть обрати два регіони або країни, що зустрічаються на карті, і написати діалог між представниками цих регіонів у певний історичний період. Учні повинні використовувати географічні деталі на карті, щоб обговорити торгівлю, політичні відносини, конфлікти чи співпрацю між цими регіонами.

Ці завдання стимулюють творчість, дослідницькі здібності та здатність учнів аналізувати історичні події з географічною перспективою. Вони також допомагають учням усвідомити взаємозв'язок між історією та географією та розвивають навички критичного мислення.

Оцінка: Учні можуть оцінити вплив географічних чинників на розвиток певного історичного події або процесу. Наприклад, вони можуть оцінити, як рельєф, клімат чи доступ до природних ресурсів впливали на розвиток культурно–економічних центрів того часу. Для прикладу можна скористатись картою Київської Русі X ст., пояснити чому саме поляни були причетні до створення Русі–України, а не інші племена, які природні ресурси могли вплинути на економічний розвиток цих племінних союзів тощо (Рис 2.2).

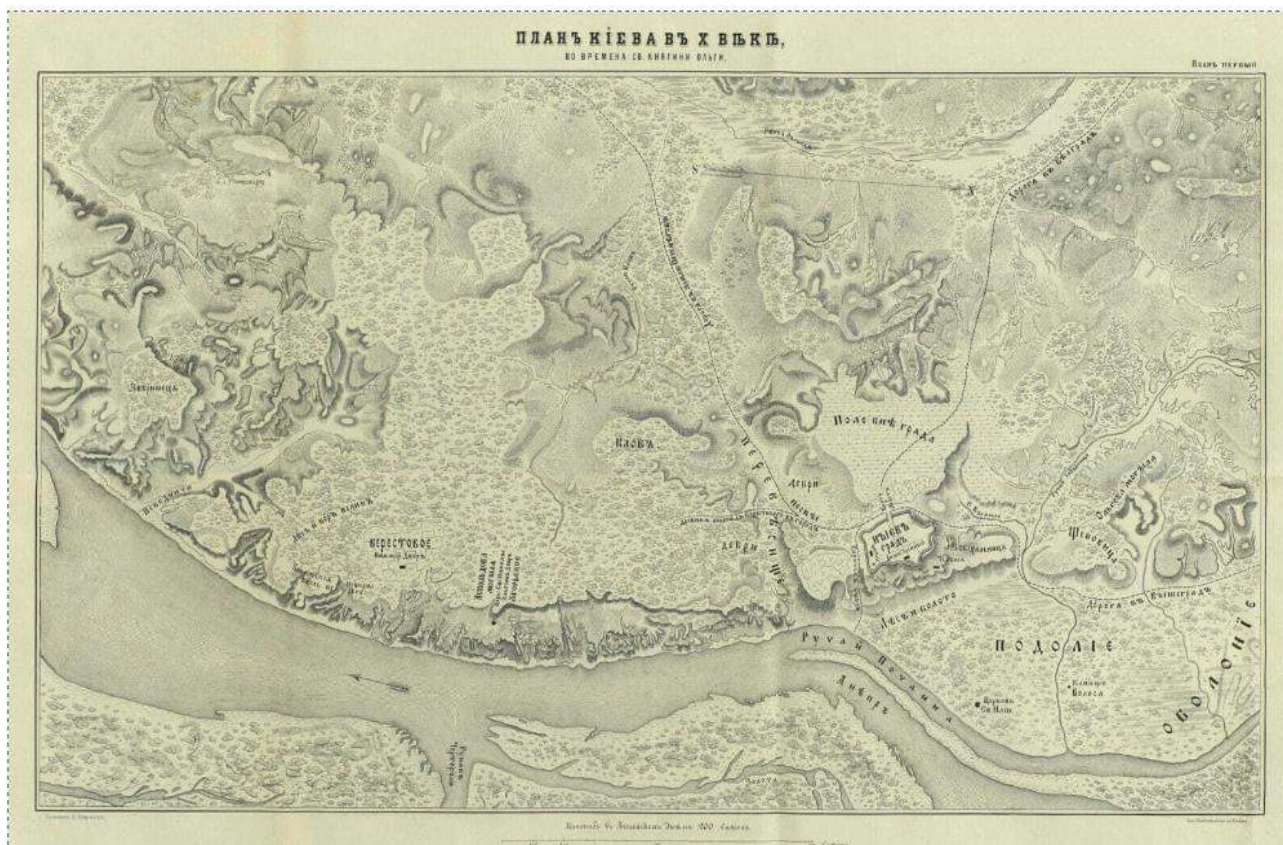

Рис 2.2 Мапа Києва за часів кн. Ольги (в X столітті). План–реконструкція Закревського Н.В. З навчального атласу з російської історії 1887 р [46]

Створення завдань з урахуванням рівнів таксономії Блума:

Створення: Учні можуть створити свої власні історичні карти, комбінуючи географічні дані та історичні факти. Вони можуть використовувати онлайн–інструменти для картографії або навіть створити фізичну карту, додавши на неї важливі місця та події, що відображаються в історії.

Аналіз: Учні можуть порівняти історичні карти різних періодів і обговорити зміни, які сталися в географічному контексті. Вони можуть виявити зміни кордонів, розподілу населення, торговельних шляхів тощо та обговорити, як ці зміни вплинули на політичну, економічну та соціокультурну ситуацію.

Розуміння: Учні можуть розглянути історичну карту і визначити ключові географічні особливості, що вплинули на розвиток певних історичних подій. Вони можуть обговорити важливість розташування, кліматичних умов,

нааявності річок чи гірських ланок у контексті розвитку цивілізацій та експансії історичних імперій.

Синтез: Учні можуть зібрати інформацію з історичних джерел, географічних даних та карт, щоб створити комплексний огляд певної історичної епохи або події. Вони можуть обговорити взаємозв'язки між географічними умовами та розвитком культур, економічних систем, політичних структур тощо.

Наприклад, учні можуть вивчати історію торговельного шляху Шовкового шляху та його вплив на розвиток цивілізацій у різних регіонах. Вони можуть дослідити географічні умови, такі як рельєф, клімат, розташування річок та гірських перевалів, і побудувати історичну карту, яка відобразить торговельні маршрути та важливі місця на шляху. Учні можуть потім аналізувати взаємозв'язки між торгівлею, культурним обміном, розвитком міст та політичними зв'язками.

Ці приклади демонструють, як поєднання історії та географії в міждисциплінарних завданнях може сприяти глибокому розумінню історичних процесів та їх взаємозв'язку з географічним контекстом. Важливо стимулювати учнів до дослідження, аналізу та творчого мислення, використовуючи такі завдання, що поєднують різні рівні таксономії Блума.

Дослідницькі завдання: необхідно запропонувати учням завдання вивчити та дослідити конкретні історичні події або періоди, використовуючи історичні карти. Наприклад, можна попросити їх дослідити поширення імперій, зміни кордонів чи вплив географії на військові конфлікти. Це допоможе розвивати навички дослідження, аналізу та самостійного мислення учнів.

Проектні роботи: необхідно заохочувати учнів створювати власні проекти на основі історичних карт. Наприклад, вони можуть створити презентацію про територіальні зміни під час війни або географічні фактори, що вплинули на розвиток деякої країни. Це сприятиме творчому мисленню та дослідницьким навичкам учнів.

Віртуальні екскурсії: використання технологій, такі як віртуальні тури або інтерактивні мапи, дозволить учням відкрити історичні місця та події на карті. Вони можуть досліджувати археологічні розкопки, дивитись на зміни місцевості та досліджувати вплив географії на історичні події.

Рольові ігри: доцільно організовувати рольові ігри, в яких учні мають відтворити історичні події або розвивати вигадані ситуації на основі історичних карт. Це сприятиме емоційному зануренню учнів у історію та розвитку їх здатності до аналізу та прийняття рішень.

Портфоліо проектів: необхідно заохочувати учнів створювати портфоліо проектів, включаючи історичні карти, які вони використовували під час своїх досліджень. Це дозволить учням документувати свій прогрес та відстежувати свої досягнення у вивченні історії та географії.

Дебати та обговорення: доцільно використовувати історичні карти як основу для дебатів та обговорень про важливі геополітичні події. Необхідно розділити учнів на команди, щоб представити різні точки зору, та попросити їх використовувати історичні карти для обґрунтування своїх аргументів. Це сприятиме розвитку критичного мислення та здатності до аргументації.

Практичні завдання: необхідно запропонувати учням практичні завдання, використовуючи історичні карти. Наприклад, вони можуть вивчати вплив географічних факторів на розташування міст або розробляти стратегічні плани розвитку регіону, використовуючи історичну карту як основу. Це дозволить учням застосувати свої знання у практичних ситуаціях.

Інтерактивна діяльність: доцільно використовувати історичні карти для проведення різноманітної інтерактивної діяльності на уроці географії. Наприклад, можна використати історичну карту для створення географічних головоломок, де учні повинні знайти шлях через певні географічні об'єкти, використовуючи історичні дані. Це сприятиме активному навчанню та залученню учнів до процесу.

Візуалізація історичних процесів: доцільно використовувати історичні карти для візуалізації історичних процесів та змін, що відбулися в

географічному контексті. Наприклад, можна створити послідовність карт, що показують розподіл влади або зміну кордонів протягом певного історичного періоду. Це допоможе учням краще розуміти історичні події та їх вплив на географію.

Історична географічна інтерпретація: необхідно запропонувати учням досліджувати історичні карти та робити інтерпретації їх в контексті географічних процесів того часу. Наприклад, можна запропонувати їм з'ясувати, як географічні умови вплинули на територіальні зміни або економічний розвиток. Це розвиватиме навички аналізу та критичного мислення.

Контекстуалізація географічних даних: важливо використовувати історичні карти для контекстуалізації географічних даних. Наприклад, можна продемонструвати, як змінювалися кордони країн протягом історії, та пояснити, як це впливає на сучасну політичну та економічну ситуацію.

Реконструкція історичних подій: доцільно використовувати історичні карти для реконструкції історичних подій. Демонструвати етапи руху армій, поширення імперій або місця битв. Можна запропонувати учням використати ці карти для відтворення послідовності подій та оцінки їх впливу на географічний ландшафт.

Зв'язки між географією та історією: доцільно запропонувати учням аналізувати історичні карти для виявлення зв'язків між географією та історією. Необхідно попросити їх виявити, як географічні фактори впливали на розташування міст, торгові маршрути, економічний розвиток та політичні події. Це допоможе учням зрозуміти, як географічне середовище впливає на історичні процеси.

Розвиток картографічних навичок: використання історичних карт сприяє розвитку картографічних навичок учнів. Доцільно запропонувати учням провести аналіз ключових елементів карти, такі як легенда, масштаб, напрямки, координати тощо. Необхідно надати їм можливість створити свої власні картографічні продукти на основі історичних подій або регіонів.

Групові проекти: для цього необхідно розділити учнів на групи та запропонувати їм дослідити конкретні історичні періоди або регіони, використовуючи історичні карти. Кожна група може представити свої дослідження за допомогою презентацій, доповідей або створення інтерактивних проектів, що використовують історичні карти.

Застосування технологій: необхідно використовувати різноманітні технології для покращення використання та розуміння історичних карт на уроках географії. Це також може зробити уроки більш захопливими для учнів. Наприклад, це можуть бути інтерактивні дошки, комп'ютерні програми або онлайн ресурси для відображення та аналізу історичних карт. Ось кілька прикладів використання технологій для цієї мети:

Інтерактивні картографічні ресурси: можна дозволити учням досліджувати історичні зміни в географічних кордонах і структурах за допомогою *інтерактивних онлайн-карт*.

Віртуальний тур: застосування віртуальних турів або екскурсій дозволить учням відвідати історичні місця на картах і додати інформацію з історичних джерел.

Географічна гра: можна створити гру чи симуляцію, яка дозволить учням відтворити історичні події та їхній вплив на географічні зміни.

Модель будівлі: створюйте моделі будівель у віртуальній або доповненій реальності (AR), які дозволяють учням переглядати історичні структури та їхні зміни на карті.

Інтерактивна демонстрація: доцільно створити презентацію або відео з інтерактивними картами, які показують військові переміщення, міграції та інші події.

Існує багато різних онлайн-ресурсів за якими можна відображати та аналізувати історичні карти: Google Earth надає можливість досліджувати історичні зображення та карти; Old Maps Online це сайт, де ми можемо переглядати карти з різних архівів та використовувати їх на уроках; Карти Девіда Рамсі (David Rumsey Map Collection) — це обширна колекція

історичних карт, які можна переглянути онлайн або завантажити у високій якості; сайт Historypin дозволяє користувачам завантажувати історичні фотографії та карти, які потім відображаються на карті.

Це дозволить учням більш динамічно взаємодіяти з матеріалом та збільшить їх зацікавленість та залученість у процес навчання.

Залучення додаткових ресурсів: необхідно підтримувати використання історичних карт на уроках географії шляхом залучення додаткових ресурсів. Наприклад, можна запросити у гості викладачів або експертів з історії та географії, які можуть поділитися своїми знаннями та досвідом у використанні карт. Також доцільно використовувати онлайн ресурси, додаткові підручники, відеоматеріали та документальні фільми, які розширяють розуміння учнів про історичні події та географічний контекст.

Рефлексія та обговорення: доцільно завершувати урок історичного використання карт на уроках географії рефлексією та обговоренням. Для цього необхідно запропонувати учням поділитися своїми спостереженнями та враженнями від використання історичних карт. Необхідно обговорити з учнями, як ці карти допомогли їм краще зрозуміти зв'язок між історією та географією, як вони вплинули на їх розуміння подій та процесів. Також доцільно обговорити можливі переваги використання карт над текстовими матеріалами і як це сприяє навчанню та розвитку учнів.

Загалом, використання історичних карт на уроках географії допоможе учням краще зрозуміти взаємозв'язок між історією та географією, а також розвивати навички аналізу, критичного мислення та вирішення проблем. Це сприятиме глибшому й комплексному розумінню навчального матеріалу та підготовці учнів до майбутнього.

2.3. Застосування інноваційних технологій для реалізації зв'язків між географією та історією.

Застосування інноваційних технологій може значно збагатити процес реалізації зв'язків між географією та історією. Ось декілька прикладів інноваційних технологій, які можна використовувати:

Віртуальна реальність (VR) і розширена реальність (AR): використання VR та AR може допомогти учням відчувати історичні події та географічні місця у більш імерсійний спосіб. Учні можуть використовувати VR-окуляри або мобільні пристрої з AR-додатками, щоб досліджувати історичні пам'ятки, відвідувати віртуальні музеї або прогулятися по географічним місцям на основі історичних карт.

Інтерактивні географічні історичні карти: використання інтерактивних географічних карт дозволяє учням взаємодіяти з географічними та історичними даними. Це може включати можливість змінювати шари на карті, аналізувати зміни в часі, відображати географічні характеристики певного історичного періоду, а також додавати додаткові інформаційні елементи, такі як фотографії, текстові описи або відеоматеріали [16].

Географічні історичні ігри: застосування в освітньому процесі географічних історичних ігор може сприяти активному навчанню та співпраці між учнями. Це можуть бути ігри, які вимагають учасників розробки стратегій на основі географічних та історичних умов, вирішення проблем або виконання завдань, пов'язаних з історичними подіями та географічними аспектами. Це можуть бути онлайн-ігри, симуляції або навіть географічні експедиції з використанням GPS-технологій.

Мобільні додатки та веб-ресурси: учні можуть використовувати мобільні додатки та веб-ресурси, які надають доступ до інтерактивних географічних та історичних матеріалів. Це можуть бути додатки для дослідження географічних об'єктів, вивчення історичних фактів, створення історичних таймлайнів, географічних квестів тощо. Вони дозволяють учням самостійно вивчати та досліджувати зв'язки між географією та історією, а також спілкуватися та обмінюватися думками з іншими учнями [7].

Географічно-історичні проекти з використанням цифрових інструментів: учні можуть створювати географічно-історичні проекти, використовуючи цифрові інструменти, такі як веб-сайти, блоги, відеопрезентації або документи Google. Вони можуть досліджувати конкретну

історичну подію або період і візуалізувати її на географічній карті, додавати фотографії, відео та текстові описи. Це сприяє розвитку цифрових навичок, комунікації та представлення інформації.

Віртуальні екскурсії та онлайн–екскурсії: учні можуть брати участь в віртуальних екскурсіях, використовуючи онлайн–ресурси, які пропонують 360–градусні фотографії та відеоматеріали з історичних та географічних місць. Це дозволяє їм досліджувати різні локації безпосередньо з класу, вивчати їх історію та географічні особливості [14].

Використання географічних історичних даних та аналіз: учні можуть використовувати географічні інформаційні системи (ГІС) та інструменти для аналізу географічних та історичних даних. Вони можуть проводити дослідження, аналізувати зміни в розташуванні та розподілі населення, торговельних маршрутах, політичних кордонах тощо з різних історичних періодів.

Соціальні медіа та спільна робота: використання соціальних медіа платформ, таких як Twitter, Instagram або власні форуми, може допомогти учням обговорити і обмінюватися інформацією про географічні та історичні події. Вони можуть створювати групи для обговорення тем, розміщувати свої дослідження та відгуки, а також співпрацювати над проектами з історії та географії.

Мультимедійні презентації та відеоматеріали: учні можуть створювати мультимедійні презентації, використовуючи програми, такі як PowerPoint для візуалізації географічних та історичних фактів, подій та процесів. Вони також можуть створювати відеоматеріали, використовуючи програми для монтажу відео, щоб донести свої дослідження та аналізи [18].

Географічні історичні ігри віртуальної реальності (VR): використання VR–технологій для створення географічних історичних ігор дозволяє учням відчувати себе в епоху минулого, переживати важливі історичні події та розгадувати географічні головоломки або завдання.

Використання баз даних та електронних ресурсів: Доступ до географічних та історичних баз даних та електронних ресурсів, таких як онлайн–архіви, географічні інформаційні системи, електронні книги тощо, дозволяє учням проводити дослідження, знаходити докази та аналізувати дані для поглибленого розуміння зв'язків між географією та історією [16].

Ці інноваційні технології допомагають створити захоплююче та інтерактивне навчання, забезпечуючи учням можливість досліджувати географічні та історичні зв'язки у більш цікавий спосіб. Вони стимулюють активну участь, дозволяють учням візуалізувати та досліджувати історичні події та географічні контексти, сприяють розвитку критичного мислення, аналітичних навичок, комунікації та співпраці.

Застосування інноваційних технологій у навчанні дозволяє створити більш глибоке розуміння взаємозв'язку між географією та історією, а також допомагає учням розвивати навички, які є необхідними в сучасному інформаційному суспільстві. Важливо забезпечити належну підготовку вчителя та доступ до необхідних технічних засобів для успішної реалізації цих інноваційних підходів у навчальному процесі.

2.4 Методично–організаційні аспекти підготовки і проведення інтегрованих та бінарних уроків з історико–географічним змістом

Підготовка і проведення інтегрованих та бінарних уроків з історико–географічним змістом вимагає уважного планування та організації. Ось декілька методично–організаційних аспектів, які варто враховувати [21]:

Визначення цілей та завдань: спочатку необхідно чітко сформулювати цілі та завдання уроку з історико–географічним змістом. Це допоможе зорієнтуватися під час підготовки та планування уроку.

Вибір теми та змісту: необхідно обрати тему, яка має чітку зв'язок між історією та географією. Доцільно розглянути певний історичний період або подію, яка має географічні аспекти, або географічний регіон, який має історичну значимість.

Встановлення зв'язків: необхідно визначити конкретні зв'язки між історією та географією, які будуть розглядатися на уроці, встановити, які ключові концепції, терміни та процеси будуть обговорюватися.

Розробка плану уроку: важливо створити детальний план уроку, який включатиме послідовність активностей, запитань, завдань та джерел інформації.

Використання різноманітних джерел: необхідно забезпечити доступ учнів до різноманітних джерел інформації, таких як підручники, історичні та географічні карти, додаткові друковані джерела, мультимедійні матеріали, веб–ресурси тощо.

Важливо стимулювати активну участь учнів під час уроку, використовувати різні методи, такі як дискусії, рольові ігри, групові проекти, дослідницькі завдання тощо, залучати учнів до дослідження та аналізу географічних та історичних даних.

Для проведення інтегрованих уроків доцільно розробити *інтерактивні завдання*, які сприятимуть розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та здатності до міжпредметних зв'язків. Наприклад, учні можуть аналізувати географічні дані, історичні документи, створювати географічні прогнози тощо.

На інтегрованому уроці доцільно впроваджувати технології, які допоможуть покращити реалізацію зв'язків між історією та географією. Це можуть бути комп'ютерні програми, веб–ресурси, мультимедійні презентації, відеоматеріали тощо [19].

Необхідно *розробити критерії оцінювання*, щоб оцінити досягнення учнів у засвоєнні знань з історії та географії, а також їх здатність до міжпредметних зв'язків. Доцільно використовувати різні форми оцінювання, такі як тестування, проекти, рефлексія тощо.

Після проведення уроку, необхідно *провести рефлексію* та проаналізувати його результати. Необхідно враховувати отримані навчальні досягнення учнів, ефективність використаних методів та ресурсів. Після цього

доцільно запланувати подальші кроки для вдосконалення інтегрованого навчання географії та історії.

Успішне проведення інтегрованих та бінарних уроків з історико–географічним змістом вимагає ґрунтовної підготовки, планування та креативного підходу до вивчення матеріалу (розробка інтерактивного уроку в Додатку 1).

2.5. Міжпредметні зв'язки географії та історії в позакласній роботі

Міжпредметні зв'язки географії та історії можна реалізувати в позакласній роботі через різноманітні виховні та навчальні заходи. Нижче наведено приклади таких заходів.

Географічні дослідження історичного місця: у рамках такого дослідження можливо організувати *проект*, де учні вивчатимуть географічні аспекти історичного місця. Вони можуть досліджувати фізичну географію місця, вплив природних умов на його історію, зміни у ландшафті тощо. Учні можуть робити теренові дослідження, збирати дані та створювати презентації або звіти про свої відкриття.

Реконструкція історичних подій на мапі: можливо запропонувати учням створити мапу, на якій вони реконструюють події з історії, враховуючи географічні аспекти. Вони можуть позначити місця битв, подорожі великих діячів або інші історичні події та об'єкти. Це допоможе їм більше зрозуміти контекст та вплив географії на розвиток історії.

Експедиція до історичного місця: доцільно організувати похід або експедицію до історичного місця, де учні матимуть можливість вивчати як історичні, так і географічні аспекти. Вони можуть досліджувати рельєф, природні ресурси, місцеву культуру та історичні пам'ятки на місці. Учням можна запропонувати завдання та питання з метою, щоб вони активно взаємодіяли з навколишнім середовищем та аналізували його зв'язок з історією.

Проект "Подорож у часі": ще одним навчально–виховним заходом може бути створення проекту "Подорож у часі", де учні досліджуватимуть історичні періоди та їх географічний контекст. Учні можуть обрати конкретний історичний період, дослідити його події, географічні умови, торговельні шляхи, розподіл населення та інші аспекти.

В рамках проекту вони можуть створити віртуальну подорож, де кожен етап подорожі відповідає певному історичному періоду. Учні можуть побудувати інтерактивну мапу, на якій вони позначають важливі місця, події та географічні особливості. Вони можуть також підготувати презентації, відеоролики, де вони поділяться своїми дослідженнями та враженнями.

Цей проект не тільки дозволить учням поглибитися у вивчення історії та географії, але й розвине їхні аналітичні навички, креативність та комунікативні здібності. Він також сприятиме формуванню уявлення учнів про географічні чинники, що впливають на історію, і з'єднуватиме ці два предмети у єдине ціле.

Ще одним прикладом виховного навчального заходу, що поєднує міжпредметні зв'язки географії та історії в позакласній роботі, може бути *організація екскурсії до історичних та географічних пам'яток* [17]. Нижче описано порядок організації такого заходу:

1. Вибір місця: необхідно обрати місце, яке має як історичне, так і географічне значення. Наприклад, старовинне місто або місцевість зі значним природним рельєфом.

2. Підготовка: перед екскурсією необхідно провести з учнями урок підготовки, де вони дізнаються про історичні та географічні аспекти обраного місця. Можливо розглянути карти, фотографії, документи та інші джерела інформації.

3. Екскурсія: необхідно організувати екскурсію до обраного місця, де учні матимуть можливість вивчати історичні пам'ятки та спостерігати географічні особливості на місці. За можливості можна запросити

екскурсовода або провідника, щоб пояснити цікаві факти і відповісти на запитання учнів.

4. Завдання: учні можуть отримати від вчителя завдання, щоб вони активно взаємодіяли з місцем екскурсії. Наприклад, вони можуть скласти історичну карту або зробити географічний аналіз природного середовища.

5. Після екскурсії доцільно провести післяекскурсійний урок, де учні обговорять свої враження та висловлять свої спостереження щодо зв'язку між історією та географією.

Таким чином, використання у позакласній роботі запропонованих вище освітньо–виховних заходів сприятиме кращому розумінню учнями міжпредметних зв'язків між історією та географією та формуванню у них міжпредметної компетентності. Наша розробка проєкту та екскурсії у Додатку 2 і Додатку 3 відповідно.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ І ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ГЕОГРАФІЄЮ ТА ІСТОРІЄЮ

3.1. Дослідження результатів навчання із застосуванням зв'язків між географією та історією

Експериментальне дослідження проводилось у Рава-Руському ЗЗСО №2. Результати дослідження були отримані шляхом спостережень, проведення уроків, тестових робіт, які проводились у процесі експерименту.

Для експерименту я обрала учнів 7-х класів. Загалом в експерименті брали участь 39 учнів. 7-А клас (контрольний клас), 7-Б клас (експериментальний клас) . Діти не були повідомлені про проведення експерименту.

Педагогічний експеримент складався з трьох етапів:

- Початкове дослідження (провела анкетування на вміння використовувати міждисциплінарні зв'язки для пояснення географічних явищ, також зробила тестування для учнів для виявлення їх рівня знань)
- Завершальне дослідження (провела контрольне тестування на розуміння та використання міжпредметних зв'язків). Запитання стосувалися в основному материка Африка:

1. Чому Африка– «колыска людства»?
2. Які природні умови Африки вплинули на формування ранніх цивілізацій та поселень в різних регіонах континенту?
3. Які великі цивілізації і країни розвивались в Африці в минулому, і як вони взаємодіяли між собою та з іншими світовими регіонами?
4. Які географічні особливості (наприклад, річки, гори, пустелі) вплинули на шляхи та обсяги торгівлі в історії Африки?
5. Як торгівля, зокрема вивезення рабів, вплинула на історію Африки та її зв'язок з іншими частинами світу?
6. Як географія Африки визначала маршрути для європейців та як це призвело до колонізації різних територій?

7. Вкажіть історичні причини утворення в північній частині Африки найбільшої пустелі світу.
8. Які країни здійснювали колонізацію в Африці, як це відбувалося і які наслідки залишилися для африканських націй?
9. Розгляньте уважно політичну карту Африки і знайдіть на ній назви країн, що утворилися від назв географічних об'єктів, які на них розташовані.
10. Вкажіть історичний та географічний фактор що сприяє розвитку туризму в Єгипті?
11. Як географічне розташування Африки впливає на її міжнародні відносини та взаємодію з іншими світовими регіонами?
12. Які взаємодії та співпраця відбуваються між Африкою та іншими світовими регіонами сьогодні?

З метою визначення результатів навчання із застосування міжпредметних зв'язків між географією та історією мною було запропоновано учням 7-х класів виконати роботу, яка містить завдання, що оцінюють міжпредметну компетентність учнів у зв'язку між історією та географією. Вони охоплюють різні аспекти історичних та географічних знань, включаючи географічні особливості, вплив історичних подій на географію, та зв'язок між географічними чинниками та історичними процесами.

Перший етап експерименту полягав у виявленні рівня знань учнів 7-х класів. Я розробила питання з географії з вивчених тем без використання міжпредметного зв'язку з історією. Питання були прості, стосувалися вивчених раніше тем.

Результати знань учнів 7-А класу (контрольного) і 7-Б (експериментального) наведені в діаграмі.

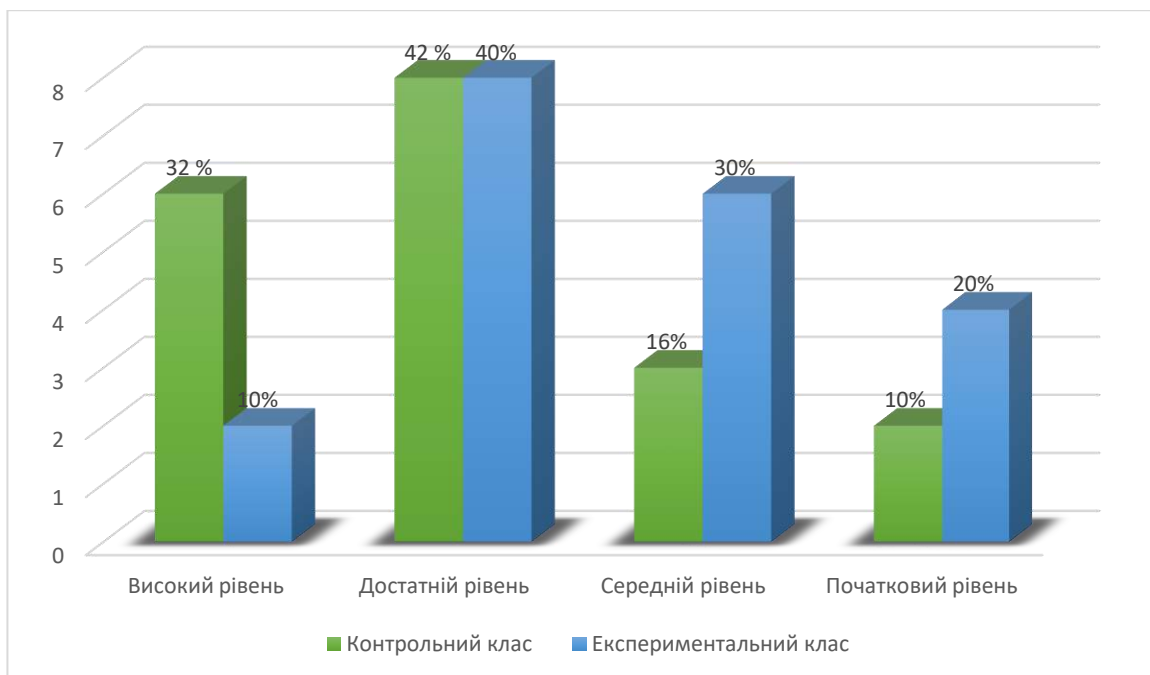

Рис 3.1 Рівні знань з географії учнів 7–х класів.

Як можемо побачити з Рис 3.1, рівень знань учнів у відсотковому складі експериментального класу є нижчим, ніж рівень знань учнів контрольного класу.

В ході проміжного дослідження я проводила уроки на виявлення і використання міжпредметних зв'язків географії та історії. Наприклад, вивчення Африки ми розпочали в 7–Б класі з пошуком зв'язків з історією. Учні самостійно вишукували різну інформацію, мали випереджальні домашні завдання. В 7–А класі ми не використовували таких зв'язків.

Після вивчення кількох тем, я запропонувала учням пройти тести на засвоєння знань. Результати наведено на Рис 3.2.

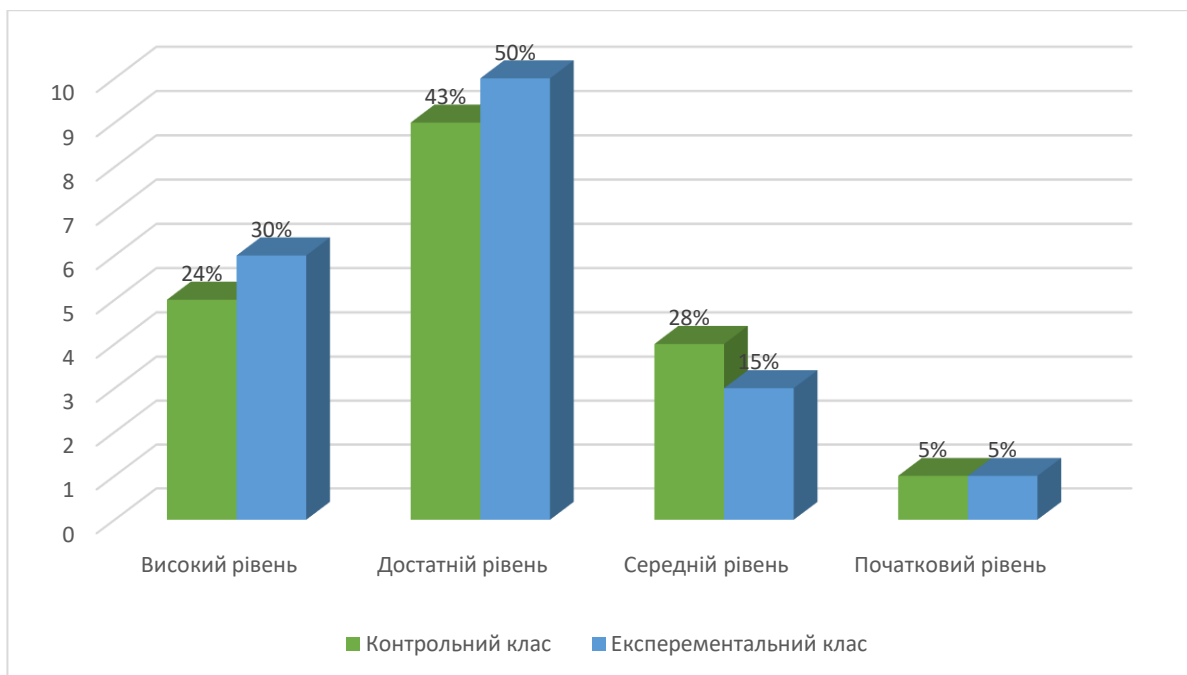

Рис 3.2 Результати контрольного зрізу знань експериментального та контрольного класів.

Отже, із діаграми на Рис 3.2 бачимо, що показники щодо оцінки рівня міжпредметної компетентності учнів експериментального класу стали дещо вищими ніж у контрольному класі. Зазначу, що за минулорічними даними, 7–Б клас є набагато слабший за 7–А.

У відсотковому складі із Рис. 3.2 можемо побачити таке: у експериментальному класі під час проведення контрольного зрізу знань підвищився відсоток учнів, що мають високий рівень міжпредметної історико–географічної компетентності і склав 30 % у порівнянні з контрольним класом 24%, також позитивною є тенденція, що була виявлена у скорочені кількості робіт, що мають початковий рівень міжпредметної історико–географічної компетентності, але у обидвох класах ця частка зрівнялася і склала 5%.

У контрольному класі показник достатнього рівня склав – 43 %, у порівнянні з експериментальним класом – 50%. Позитивною також є тенденція щодо скорочення відсотка середнього рівня міжпредметної історико–географічної компетентності в учнів експериментального класу – 15 %. У

контрольному класі частка учнів, що мають середній рівень сформованості міжпредметної компетентності склала 28 %.

Також з учнями 6–х класів цікаво і весело вивчали карти, досліджували їх зв'язок з минулим, та з історією. Користуючись сайтом [52] зі старовинними картами та сайтом Google Maps учні розглядали місто Рава–Руська. Вимірювали площу міста тепер і у XVIII ст. за масштабом, з'ясовували як змінилася форма міста, накладали основні шляхи XVIII ст на теперішні, розглядали чи змінилася річка Рата та її звивистість тощо. Учні були в захваті, бо вони ніколи такого не бачили, їм надзвичайно сподобався такий урок.

За результатами проведеного експериментального дослідження зроблено висновок про доцільність упровадження методики формування в учнів здатності використання міжпредметних зв'язків історії та географії а також доцільності використання всіх можливих методів навчання географії, навіть якщо вони займають багато часу.

Таблиця 3.1

Порівняння використання традиційних та інноваційних технологій у реалізації міжпредметних зв'язків між географією та історією

Історико–географічні зв'язки	Традиційна технологія	Інноваційна технологія
1	2	3
Зв'язки між поняттями і фактами (змістовні зв'язки).	Розповідь, бесіда, пояснення.	Наочна ілюстрація понять та фактів при використанні таких сайтів які можуть розширити ілюстрацію. Це: Mozaik education, інтерактивне моделювання Phet, який пропонує спеціальні навчальні відео.

Продовження табл. 3.1

Історичні карти як результат історико–географічної інтеграції	Ілюстрація історико–географічного явища, виконання завдань з картами: порівняння, визначення відстані, пошук географічних об'єктів, порівняння з сучасними географічними картами.	Використання інтерактивних онлайн–карт: <i>прийоми–віртуальний тур; модель будівлі; географічна гра.</i> Виконання <i>проектів</i> з використанням цифрових засобів: аналіз електронних топографічних карт історичного характеру; накладання карт що дає можливість простежити розвиток території і виконувати різні види робіт (сайти http://freemap.com.ua https://maps.arcanum.com/en/map/europe) Google My Maps, Esry Story Maps дозволяють створювати власні карти з історико-географічними даними.
Тематичні проекти з інтегрованим підходом.	Краєзнавча дослідницька робота, ініційована вчителем. Обмежена можливість використання джерел інформації.	Розширення можливостей історико–географічної та краєзнавчої дослідницької роботи із залученням електронних джерел інформації: Google Earth: Надає можливість вивчати ландшафт, переглядати історичні зміни території. Padlet, Canva – створення інтерактивних презентацій міжпредметного змісту.
Культурні аспекти (розвиток освіти, науки, архітектура, містобудування)	Розповідь вчителя, бесіда, наочність лише з книжок або з роздаткового матеріалу. Використання наочних матеріалів без великого різноманіття.	Розвиток культури можна простежувати за допомогою сучасних інформаційних технологій. На таких уроках можемо порівнювати архітектуру від найдавніших часів до сьогодення, міста тощо.

Закінчення табл. 1

Результативність	Засвоєння фактів та понять у рамках певного предмету, читання і подання матеріалу зі слів автора, відсутність глибокого розуміння процесів.	Технологія інноваційного навчання має численні переваги: активна участь кожного учня в класі, сприяння командній роботі та співпраці, виховання доброзичливого та шанобливого ставлення до опонента, надання кожній дитині можливості висловити власну думку та ідею, за короткий час можна охопити багато матеріалу, розвиток навичок ефективного викладу та захисту власної думки. Застосовуючи інтерактивні методи, стає можливим створити освітнє середовище, де теорія та практика опановуються одночасно. Використовуючи інтерактивні методи, стає можливим створити таке освітнє середовище, яке полегшує одночасне набуття теоретичних знань і практичних навичок. Цей підхід дає змогу учням покращувати здібності логічного мислити, чітко формулювати думки, визнавати та актуалізувати свої унікальні сильні сторони та таланти. Таким чином, урок стає захоплюючим і привабливим для учнів.
-------------------------	---	--

3.2. Труднощі в реалізації міжпредметних зв'язків

У процесі реалізації міжпредметних зв'язків можуть виникнути деякі труднощі, які можуть стосуватися:

- розкладу: один із викликів полягає в тому, щоб забезпечити відведення достатньої кількості часу для реалізації міжпредметних зв'язків у

розкладі. Час може бути обмеженим і не вистачати для планування та проведення спільних уроків або проектів;

- спільного розуміння мети: викладачам різних предметів може бути складно досягти спільного розуміння мети та очікувань від міжпредметних зв'язків. Вони можуть мати різні підходи до навчання та вимоги до учнів, що може призвести до непорозумінь або невирішених питань;

- обмеженості ресурсів: для реалізації міжпредметних зв'язків можуть знадобитися додаткові ресурси, такі як підручники, матеріали, обладнання або зовнішні експерти. Недостатність таких ресурсів може ускладнити проведення спільних занять або проектів;

- вимог до вчителів: вчителям може бути складно знайти спільну мову, співпрацювати та координувати свої дії під час реалізації міжпредметних зв'язків. Вони можуть мати різні підходи до навчання, рівень підготовки або стиль ведення уроків.

- процесу оцінювання: викладачам може бути складно визначити, як оцінювати інтегровані знання та навички учнів. Наприклад, як оцінювати зв'язок між історією та географією, якщо традиційні методи оцінювання, такі як письмові контрольні роботи, не враховують цей зв'язок.

- підготовки вчителів: реалізація міжпредметних зв'язків вимагає від вчителів додаткових знань та навичок, а також часу на підготовку інтегрованих уроків або проектів. Недостатня підготовка вчителів може ускладнити ефективну реалізацію міжпредметних зв'язків;

- узгодженості програм: інколи програми з історії та географії можуть мати різний зміст, порядок вивчення матеріалу або навіть розбіжні підходи до методики навчання. Це може ускладнити пошук спільних точок зв'язку та відповідних матеріалів для інтеграції предметів;

- підтримки з боку адміністрації: недостатня підтримка з боку адміністрації школи або системи освіти може стати перешкодою для реалізації міжпредметних зв'язків. Недостатність ресурсів, обмеженість часу або

недостатнє фінансування можуть впливати на можливість вчителів співпрацювати та реалізовувати інтегровані підходи.

Не зважаючи на ці труднощі, важливо зазначити, що реалізація міжпредметних зв'язків має численні переваги для учнів, такі як глибше розуміння зв'язку між предметами, розвиток критичного мислення, розширення знань та навичок.

ВИСНОВКИ

- 1) Необхідність використання міжпредметних зв'язків у навчально-виховному процесі продиктовано, як самим принципом міжпредметності, так й інноваційними дидактичними принципами навчання, а саме: принципом гуманізації навчання географії, принципом створення оптимальних умов для навчання географії, принципом співпраці між учнівством і вчительством; принципом навчання географії на високому рівні складності, що в кінцевому результаті забезпечує формування в школярів цілісної наукової картини світу, зв'язок навчання з реальним життям та необхідністю підготовки учнівства до практичної та професійної діяльності.
- 2) Використання міжпредметних зв'язків у навчальному процесі слугує глибшому засвоєнню знань та формуванню умінь: дослідження ефективності використання зв'язків між історією та географією показало, що в експериментальному класі частка учнів з середнім, достатнім і високим рівнем знань з географії на 6-7 % вища, ніж у контрольному класі, у навчанні якого ці зв'язки не застосовувались.
- 3) Міжпредметні зв'язки географії та історії у практичній педагогічній діяльності можуть бути реалізовані завдяки тематичному плануванню вчителя, яке враховує види зв'язків (опорні, синхронні, випереджальні) і є підставою для розроблення відповідних завдань з врахуванням у тому числі рівнів мислительної діяльності за модифікованою таксономією Блума.
- 4) Для реалізації міжпредметних зв'язків географії та історії у процесі навчання нами були залучені традиційні та інноваційні технології. За останнє десятиліття, у зв'язку з використанням ІКТ в освітньому процесі, значно зросли можливості виявити генетичну інтеграцію цих двох предметів у змістовому аспекті, у використанні для цілей географії історико-географічних карт, у таких формах навчально-пізнавальної діяльності, як краєзнавче дослідження, учнівський проєкт.
- 5) Серед інноваційних технологій, які мотивують учнівство до творчої навчально-пізнавальної діяльності з поєднанням географії та історії є:

- ілюстрація понять та фактів при використанні таких сайтів як Mozaik education та інтерактивного моделювання Phet, який пропонує спеціальні навчальні відео;
- використання інтерактивних онлайн-карт з допомогою яких можна створити віртуальний тур, модель будівлі в історичному ракурсі, історико-географічну гру;
- власне створення карт з історико-географічними даними на платформах Google My Maps, Esry Story Maps;
- виконання проєктів з використанням цифрових засобів (сайти <http://freemap.com.ua>; <https://maps.arcenum.com/en/map/europe>): аналіз електронних топографічних карт історичного характеру; накладання карт що дає можливість простежити розвиток території і виконувати різні види дослідницьких робіт ;
- використання опцій Google Earth, які дають можливість переглядати історичні зміни території;
- використання сервісів Padlet, Canva для створення інтерактивних презентацій міжпредметного змісту.

б) Проведені нами форми навчання – інтегрований урок на тему «Африка. Особливості географічного положення та історія дослідження материка» у 7 класі), міні-проєкт «Рава-Руська: геопростір у часі» з учнями та ученицями класу та історико-географічна екскурсія містом Рава – Руська та її околицями засвідчили підвищену зацікавленість учнів до інтеграційного навчання, розширення їхнього світогляду, ознаки формування громадянської відповідальності і соціальної активності, критично-конструктивного сприйняття реального життя.

7) В реалізації міжпредметних зв'язків можуть також виникати і певні труднощі: хронологічна неузгодженість предметів одного класу; навчання учнів за підручниками різних авторських колективів у різних класах; невідповідність структур навчальних програм, відсутність у освітньому

стандарті та програмах рекомендацій зі здійсненням міжпредметних зв'язків;
слабка мотивація вчителів щодо реалізації міжпредметних зв'язків;
недостатня теоретична й практична підготовка вчителів до проведення уроків
з використанням міжпредметних зв'язків тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>
2. Географія. Навчальна програма для 6-9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів // Міністерство освіти і науки України. URL : 14.07.2017.pdf <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
3. Концепція «Нова Українська школа». URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. *Барановська О. В.* Конструювання змісту профільного навчання на основі міжпредметної інтеграції. Дидактика: теорія і практика. Вид–во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 32–36.
5. *Баханов К.* В пошуках інноваційних технологій викладання історії. Історія в школах України. 1996. № 1.
6. *Бачинська О.А.* Географія історична [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В–во "Наукова думка", 2004. – 688 с.
7. *Бонч–Брусевич Г. Ф.* Технічні засоби навчання з використанням інформаційних комп'ютерних технологій: Навчальний посібник.– К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2007. 44с.
8. *Вороніна Л. П.* Структура діяльності вчителя щодо здійснення міжпредметних зв'язків // Педагогіка.— К.,1984. –Вип. 23. – с.76–80.
9. *Іванова В.М.* Шляхи реалізації міжпредметних зв'язків в навчанні географії / В.М. Іванова, О.В. Непша // Північне Приазов'я: проблеми регіонального розвитку у міжнародному контексті: матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції (Мелітополь, 14–15 вересня 2017 року) / за ред. Л.М. Донченко, С.І. Пачева, І.А. Арсененко, О.В. Непши А.М. Крилової. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2017. – С. 24 – 27.
10. *Іванова В.М.* Поняття про міжпредметні зв'язки в шкільному курсі географії / В.М. Іванова, О.В. Непша // Північне Приазов'я: проблеми регіонального розвитку у міжнародному контексті: матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції (Мелітополь, 14–15 вересня 2017 року) / за ред. Л.М. Донченко, С.І. Пачева, І.А. Арсененко, О.В. Непши А.М. Крилової. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2017. – С. 24 – 27.

11. *Капіруліна С.* Міжпредметні зв'язки на уроках географії в модульно–розвивальній системі навчання/ С. Капіруліна, Л. Паламарчук // Географія та основи економіки. – №2. – 2002. – С. 14 – 17.
12. *Капіруліна С. Л.* Міжпредметні зв'язки як складова шкільної географічної освіти/С. Л. Капіруліна, М. О. Кобзар // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: зб. наук. праць. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 12. – 216 с. – С. 72–77.
13. *Капіруліна С.Л., Кобзар М.О.* Міжпредметні зв'язки як складова шкільної географічної освіти. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. праць. 2010. Вип. 12. С. 72–77.
14. *Лабудько С. П.* Теорія та методика застосування інтерактивних засобів навчання. Методичні вказівки. /Лабудько С.П. Суми, 2014. Редакційно-видавничий відділ СОШПО. 48 с.
15. *Лаврук М. М.* Методика науково–педагогічних досліджень: навчальнометодичний посібник / М. М. Лаврук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. – с. 56–109.
16. *Морзе Н. В.* Основи інформаційно-комунікаційних технологій. – К.: Видавнича група ВНУ, 2008. – 352 с.
17. *Непша О.В.* Дослідницька робота в процесі вивчення географії (з досвід у роботі в Любимівській ЗОШ Каховського району Херсонської області / О.В. Непша, В.А. Василюк // Сучасна наука: тенденції та перспективи: матеріали регіональної internet–конференції молодих учених (15–19 травня 2017 р.) / за заг. ред. д–ра пед. наук, проф. Москальової Л.Ю. – Мелітополь, 2017. – С. 342 – 344.
18. *Осадчий В.В.* Використання мультимедійного проектора та електронної інтерактивної дошки в навчально-виховному процесі ВНЗ: [навч.-метод. посіб.] / Осадчий В.В., Осадча К.П., Сердюк І.М. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2011. – 132 с.
19. *Пометун О. І.* Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: [наук.–метод. посіб.] / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
20. *Пометун О. І.* Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов. – К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. – 208 с.
21. *Решетняк Ю.П.* Сучасні інтегровані уроки з географії/Ю.П. Решетняк//Інтеграція знань предметів з природничо–математичного циклу: проблеми та шляхи їх вирішення (збірник матеріалів інтернет–семінару). Ч. II. [Електронний ресурс] – Черкаси, 2012. – С.33–35.

22. *Решетняк Ю. П.* Інтеграція знань предметів з природничо–математичного циклу: проблеми та шляхи їх вирішення (збірник матеріалів інтернет–семінару). Ч. II. [Електронний ресурс] – Черкаси, 2012. – С.33–35.
23. *Слесик К.* Міжпредметна модель формування етичної культури учнів у процесі навчання гуманітарних предметів. Дидактика: теорія і практика. Київ : Вид–во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 51–55.
24. *Тамбовцев Г.В.* Теоретичні основи міжпредметних зв'язків на уроках географії / Г.В. Тамбовцев, В.А. Антоненко, В.В. Чернобай // Північне Приазов'я: проблеми регіонального розвитку у міжнародному контексті: матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції (Мелітополь, 14–15 вересня 2017 року) / за ред. Л.М. Донченко, С.І. Пачева, І.А. Арсененко, О.В. Непши А.М. Крилової. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2017. – С. 79 – 82.
25. *Фідря О.* Методологія історії та формування хронологічних і просторових компетенцій учнів. Історія в школі. 2003. №3. С. 18 – 23.
26. *Хміль Н., Кисельова О.* Формування у майбутніх учителів навичок використання інтерактивних дошок в освітньому процесі / Наукові записки. – Серія: Проблеми методики фізико–математичної і технологічної освіти. – 2015. – Вип. 7, Ч. 2. – 300 с
27. *Шумигай С.М.* Розвиток пізнавального інтересу учнів / С.М. Шумигай // Дидактика математики: проблеми і дослідження: між нар. зб. наук. робіт. – Вип. 33. – Донецьк: Вид–во ДонНУ, 2010. – С. 76–82.
28. *Щодра О.* Історична географія: формування предметного простору і структури дисципліни// Регіональна історія України: Зб. наук. ст. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — Вип. 9. — С. 159–174.
29. Всеосвіта: освітній портал. URL:<https://vseosvita.ua/>
30. На Урок: освітній портал. URL: <https://naurok.com.ua/>
31. file:///C:/Users/38067/Downloads/%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A6%D0%86%D0%AF%208%20(1).pdf
32. <http://prykordonnya.info/7723/dlya-ravu-ruskoyi-rozrovyly-strategiyu-rozvytku-na-5-rokiv/>
33. <http://roztochia.org.ua/>
34. <http://roztochia.org.ua/places>
35. <http://vsetutpl.com/ru/granytsa-ukrayna-polsha-stroytelstvo-peshego-perekhoda-y-rekonstruktsyya-evrokoley-peremyshl-nyzhankovych-khyrov>
36. <https://freemap.com.ua/> або <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=here->

[aerial%2C163%2C165&bbox=2624350.474509251%2C6484670.133764946%2C2636417.9703497733%2C6488941.05272038](#)

37. <https://golossokal.com.ua/lysty/splav-baydarkoiu-po-richtsi-rata-zaymaie-chilne-mistse-sered-turystychnykh-marshrutiv-lvivshchyny-foto.html>

38. <https://photo-lviv.in.ua/rava-ruskapolskajevrejska/>

39. <https://pidruchnyk.com.ua/8klas>

40. <https://rawalis.net/pres-sluzhba/novina/article/zaproshujemo-proguljatis-ekologichno-piznavalnoju-stezhinoju-vovkovicja.html>

41. https://rawapravo.at.ua/park_druzhibi.pdf

42. <https://sites.google.com/site/school105kr/prozorst/osvitna-programa/3-klucovi-kompetentnosti/3-2-klucovi-kompetentnosti-zdobuvaciv-osviti-5-11-12--h-klasiv-grup>

43. <https://travels.im/collections/europe-data-plans/products/uk-international-roaming-sim-card>

44. <https://ua.depositphotos.com/68636517/stock-photo-old-town-pier-in-helsinki.html>

45. <https://ukrainaincognita.com/lvivska-oblast/zhovkivskyi-raion/rava-ruska/na-mezhi-ravskogo-roztochchya-ta-malogo-polissya>

46. <https://kyivpastfuture.com.ua/mapa-kyyeva/>

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Дата проведення: 03.10.2023р. Урок в 7–А класі.

Тема уроку: Африка. Особливості географічного положення та історія дослідження материка.

Мета уроку: ознайомити учнів з історією дослідження Африки, своєрідністю природи материка, яка пов'язана з особливостями географічного положення, сформуванню уявлення про періоди дослідження материка; закріпити вміння визначати координати крайніх точок материка; **розвивати** творчу уяву; **формувати** стійкий пізнавальний інтерес у кожного учня й особисту зацікавленість самостійною дослідницькою діяльністю.

Методи і прийоми: «Проблемне питання», «Пригадай», Прийом «Асоціативна павутина», «Топонімічна загадка», Метод «Мікрофон», Прийом «Дивуй», Гра «Вірю–не вірю», «Гра «Чи знаєш ти карту?», «Рефлексія» + фронтальна бесіда, бесіда, розповідь, пояснення.

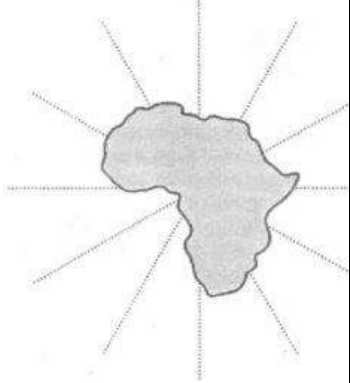
Обладнання: фізична карта світу, фізична карта Африки, атласи, контурні карти, підручники, ІКТ.

Мотивація уроку: Африка – колыска людської цивілізації. Згідно із загальноновизнаною нині теорією саме Африка була колыскою людської цивілізації. Мільйони років тому на цьому континенті з'явилися перші люди, згодом вони розселилися по всій земній кулі.

Хід уроку

Організаційні та логічні етапи	Тривалість (хв.)	Пізнавальні завдання до змістових етапів	Діяльність вчителя	Діяльність учнів
I Організаційний етап	2 хв.	Привітання, фіксування відсутніх; Перевірка готовності учнів до заняття; Оголошення	Вчитель вітається з учнями. Перевіряє присутність чергових, забезпечує учнів всім необхідним: атласами, підручниками. Ознайомлює	Вітаються з учителем, черговий оголошує список відсутніх на даному уроці. Записують

		плану, за яким буде проводитись урок; Концентрація уваги учнів;	учнів з темою і метою уроку. Каже записувати в зошит.	дату, тему і мету уроку.
II Актуалізація опорних знань і вмінь	3 хв	Повторення раніше вивченого матеріалу	<p><i>«Дуже важливо, щоб учень, оволодів знаннями в процесі активної праці, бачив, усвідомлював і переживав результати своїх зусиль» В. Сухомлинський</i></p> <p>Сьогодні ми почнемо вивчати наступний розділ курсу «Географія материків і океанів» «Материки тропічних широт» і почнемо його з Африки.</p> <p>Бесіда</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Що таке материк? 2. Назвіть материки Землі. Покажіть їх на карті. 3. Покажіть на карті та назвіть океани. 4. Як ви вважаєте, чому вивчення курсу «Географія материків і океанів» розпочалося Африки? <i>Зв'язок з історією.</i> 5. В чому полягає його цінність на Землі? <i>Зв'язок з історією.</i> 	Учні слухають
III Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності	5 хв	Зацікавити учня до вивчення нової теми. Знаходження зв'язку географії та історії. Пояснення.	<p>Перегляд відео:</p> <p>https://www.facebook.com/vsesvitua/videos/962397441651135</p> <p>Приєм «Проблемне питання» <i>Зв'язок з історією.</i> Африка – колиска людської цивілізації. Згідно із</p>	Учні дивляться відео.

			 <p>На жаль, ви мало знаєте про цей материк. Протягом 10–ти уроків ви не тільки зрозумієте це, але й розширите свої знання про Африку. Нашу асоціативну павутинку ми будемо доповнювати на наступних уроках.</p> <p>Сьогодні ми вирушаємо в подорож. Під пекучим Сонцем, проливним дощем, через болота і джунглі, сипучими пісками, під гарячими вітрами повторимо маршрут експедиції Давіда Лівінгстона — це 28000 км, і вражень у нас буде дуже багато.</p> <p>Приєм «Топонімічна загадка»</p> <p>А чи замислювались ви коли–небудь над тим, чому Африку назвали Африкою?</p> <p>Існує кілька версій походження цієї назви (плакат «Топонімічна" загадка»).</p> <p>Топонімічна загадка</p> <p>«Афора» (фінікійське) —/«той, що відокремився». «Фарака» (арабське) — «розділення». «Авриг», «африк» — назва арабських племен Північної Африки.</p>	<p>Слухають.</p> <p>Учні слухають і відповідають. Висувають свої версії. Всі версії обговорюються.</p> <p>Учні слухають. Дивляться.</p> <p>Думють. Розгадують. Висловлюють свої думки.</p>
--	--	--	---	--

			<p>«Афрос» (давньогрецьке) — «піна».</p> <p>«Африкус» «Афрія» (латинське) — «безморозна».</p> <p>Пояснення. Зв'язок з історією.</p> <p>Фінікійці вживали термін «афора», тобто «відокремлені», до перших міст, що виникли на північному узбережжі Африки і стали жити самостійно, відокремлено від Фінікії.</p> <p>Араби словом «фарака» називали землі Північної Африки, відділені від Саудівської Аравії водами Червоного моря.</p> <p>«Африкою» називали землі проживання афри-гів чи авригів давньогрецькі моряки. Плаваючи вздовж берегів Північної Африки, вони часто не могли до них підійти через сильний прибій і спостерігали густу, високу піну, ним утворену. «Афрос» вживалось ними у значенні «пінна земля».</p> <p>«Афрія» — «безморозна земля». Так називали територію Північної Африки латиняни, звернувши увагу на головну особливість тутешнього клімату. Яка з версій здається вам найбільш переконливою?</p>	
IV Вивчення нового матеріалу	23 хв.	Забезпечити осмислення, сприйняття та первинне запам'ятовування учнями матеріалу, що його вивчають	<p><i>Розповідь вчителя.</i></p> <p>Назва «Африка» з'явилася в II ст. до н. е., але тоді це не була назва великого континенту. У 146 р. до н. е. римляни захопили землі на території сучасного Тунісу.</p>	Учні слухають розповідь вчителя. Конспектують

			<p>Вони заснували там колонію, назвавши її Африкою за ім'ям племені африків, африканців. У перекладі з латинської мови «Африкус» — безморозний, той, що не знає холоду.</p> <p>Африка — 2-ий за величиною материк після Євразії. Її площа разом з островами — 30,3 млн км². Географічне положення визначає особливості природи материка.</p> <p>Зараз ми ознайомимося з особливостями ФГП Африки, які встановили вчені, і спробуємо перевірити їх.</p> <p>Робота з картою.</p> <p>Учитель ознайомлює учнів з картою Африки.</p> <p>Метод «Мікрофон»</p> <p>У чому полягає особливість географічного положення Африки?</p> <p>(Африка — єдиний материк, що лежить в усіх півкулях. Його перетинають екватор (майже посередині), нульовий меридіан. Материк знаходиться в екваторіальному, субекваторіальних, тропічних, субтропічних географічних поясах.</p> <p>Африку омивають: Атлантичний океан і його Середземне море, Індійський океан і його Червоне море. Берегова лінія слабо розчленована. Має єдину велику затоку — Гвінейську, лише один великий острів — Мадагаскар, який</p>	<p>почуте.</p> <p>Учні уважно слухають вчителя, що незрозуміло перепитують</p> <p>Учні активно шукають.</p> <p>Всі учні активно працюють, визначають координати точок. Записують в контурну карту.</p>
--	--	--	--	--

			<p>відокремлюється від материка Мозамбіцькою протокою, а також один великий півострів — Сомалі. На природу материка впливають теплі течії (Гвінейська, Мозамбіцька) і холодні (Канарська, Сомалійська, Бенгальська) течії. Найближчий материк — Євразія. Межа проходить через Гібралтарську протоку Середземне море, Суецький канал, Червоне море, Баб-ель-Мандебську протоку. Аденську затоку.)</p> <p>Приєм «Дивуй»</p> <p>1. Знайдіть на фізичній карті Африки ту частину берегової лінії, яка б нагадувала зуб. (<i>Півострів Сомалі — «Африканський зуб»</i>)</p> <p>Учитель. Багато чого про природу материка може розповісти й положення його крайніх точок.</p> <p>Визначимо координати крайніх точок і нанесемо їх на карту. Записи робимо у зошиті.</p> <p>Перший ряд визначає координати північної і південної крайніх точок Африки.</p> <p>Другий варіант ряд — західної і східної крайніх точок.</p> <p>Після виконання практичної роботи учні обмінюються записами.</p>	<p>Учні слухають. Відповідають. Конспектують.</p> <p>Учні визначають координати точок.</p> <p>Учні самостійно працюють з підручником, записують етапи дослідження материка. Учні конспектують.</p>
--	--	--	---	--

			<p>Вчитель пропонує піднести руку тим учням, які виконали роботу без помилок.</p> <p>Координати:</p> <p>Північна — м. Рас-Енгела 37° пн. ш. 10° сх. д.</p> <p>Південна — м. Голковий 35° пд. ш. 20° сх. д.</p> <p>Західна — м. Альмаді 15° пн. ш. 17° зх. д.</p> <p>Східна — м. Рас-Гафун 11° пн. ш. 51° сх. д.</p> <p><i>Завдання.</i> Показати на карті крайні точки материка.</p> <p>Визначення протяжності материка</p> <p>Протяжність материка можна визначити двома способами: за допомогою градусної сітки.</p> <p>Протяжність 1° меридіану — близько 111 км, 1° паралелі по широті зазначено в атласах. Проведіть обчислення в зручний для себе спосіб.</p> <p>Найбільша протяжність Африки з півночі на південь — 7437 км. $(35^\circ + 37^\circ) \times 111 \text{ км} = 7437 \text{ км}$.</p> <p>«Навколо Африки за 20 днів»</p> <p>Незважаючи на близькість Африки до Європи, європейські народи ще наприкінці XVI ст. не мали достатніх уявлень про материк.</p> <p>- Чому, на ваш погляд, тривалий час не досліджувалися</p>	<p>Пригадують як потрібно визначати протяжність материка.</p>
--	--	--	---	---

			<p>внутрішні райони материка? <i>(Відповіді учнів)</i></p> <p>Правильно, важка доступність берегів, відсутність затишних бухт, небезпечні порожисті річки, величезні пустелі й непрохідні заболочені ліси перешкоджали проникненню в глиб континенту. Мандрівники гинули через хвороби, знесилення і в сутичках із місцевими племенами.</p> <p>Перші більш-менш достовірні уявлення про обриси Африки європейці дістали в 1498-ому році завдяки плаванню португальського мореплавця Васко да Гама.</p> <p>У липні 1497-го року флотилія з трьох суден, яку очолив Васко да Гама, вирушила до Індії, потрапити до якої морським шляхом було неможливо, не обігнувши Африки.</p> <p>Сьогодні ми згадаємо тих мандрівників і дослідників, які заповнювали білі плями на фізичній карті Африки.</p> <p>Використовуючи текст підручника с.46 – 47 Виокремте етапи історії дослідження материка. <i>(Учні самостійно опрацьовують матеріал із підручника.)</i></p> <p>Отже, у дослідженні Африки можна виділити три етапи.</p>	
--	--	--	---	--

			<p>Перший: від найдавніших часів (фінікійці) до VII ст. (вторгнення арабів).</p> <p>Другий: XV ст. — середина XIX ст. Колонізація материка європейцями.</p> <p>Третій: XIX–XX ст. — дослідження внутрішніх районів материка (Давід Лінгвістон (Понад 30 років досліджував південну та Центральну Африку, Генрі Стенлі (Центральну Африку), Микола Вавилов (Досліджував походження культурних рослин , Єгор Ковалевський (Північно – Східну Африку) та ін.)</p> <p>Сучасні дослідження на материк пов'язані з вивченням тектонічної та геоморфологічної будови Великих Африканських розломів.</p> <p>Вивчення материка спрямоване насамперед на збереження його унікальних природних багатств і раціональне використання корисних копалин</p>	
V Закріплення вивченого матеріалу	5 хв.	Закріпити набуті знання.	<p>Гра «Вірю–не вірю»</p> <ul style="list-style-type: none"> • Чи вірите ви, що Африка — найбільший за розмірами материк світу? (<i>Не вірю</i>) • Тут появилася преша людина на Землі? (<i>Вірю</i>) 	Учні активно відповідають на питання вчителя. На карті показують географічні об'єкти та назви Африки.

			<ul style="list-style-type: none"> • Вона найбільший уламок Гондвани? <i>(Вірю)</i> • Вона лежить у всіх півкулях? <i>(Вірю)</i> • Її омивають три океани? <i>(Не вірю)</i> • На півночі її омиває Червоне море? <i>(Не вірю)</i> • Гвінейська затока — найбільша у світі? <i>(Вірю)</i> • Африку називають улюбленицею Сонця? <i>(Вірю)</i> • Мозамбіцька протока найдовша у світі? <i>(Вірю)</i> • Її відкрив Васко да Гама? <i>(Не вірю)</i> • В Африці не зустрічаються багаторічні сніги й льодовики? <i>(Не вірю)</i> • Велика частина Африки розташована в Східній півкулі? <i>(Вірю)</i> • Африка прилягає до Америки? <i>(Не вірю)</i> <p>« Гра «Чи знаєш ти карту?» На столі у вчителя лежать перевернуті картки із написами географічних назв до даної теми. Учні показують на фізичній карті зазначені об'єкти.</p>	
VI Узагальнення знань	3 хв.	Узагальнення знань з нової теми	Отже, сьогодні ми дізналися що Африка — другий за розмірами території материк	Учні підводять підсумки і розповідають про

			<p>Землі. Екватор перетинає Африку майже посередині, що обумовлює своєрідність подібних природних умов північної та південної частин материка. Це «колыска людства», яку досліджували європейці — Д. Лінгвістон, Є. Ковалевський, Г. Стенлі.</p> <p>«Рефлексія»</p> <p>«Мікрофон»</p> <p>Вчитель дає можливість учням висловити свою думку починаючи зі слів:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>«Сьогодні я дізнався/дізналася...»</i> 2. <i>Які труднощі виникли?</i> 3. <i>Що сподобалося на уроці?</i> 4. <i>Що не сподобалося?</i> 	свої враження від уроку.
VII Підбиття підсумків	2 хв.	Зробити підсумок уроку. Дати якісну оцінку роботи класу та окремих учнів.	Вчитель оголошує результати за старанність учнів на уроці, виставляє оцінки для кожного в електронний журнал.	Учні уважно слухають учителя, за потреби дають запитання щодо даної теми, чи оцінок
VIII Пояснення домашнього завдання	2 хв.	Забезпечити розуміння учням змісту й способів виконання домашнього завдання.	<p>Вчитель дає учням домашнє завдання.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Опрацювати відповідний текст підручника</i> 2. <i>Нанести на карту об'єкти вивченої номенклатури.</i> 3. <i>Скласти кросворд з вивченої географічної номенклатури. (для бажуючих).</i> 	Записують домашнє завдання.

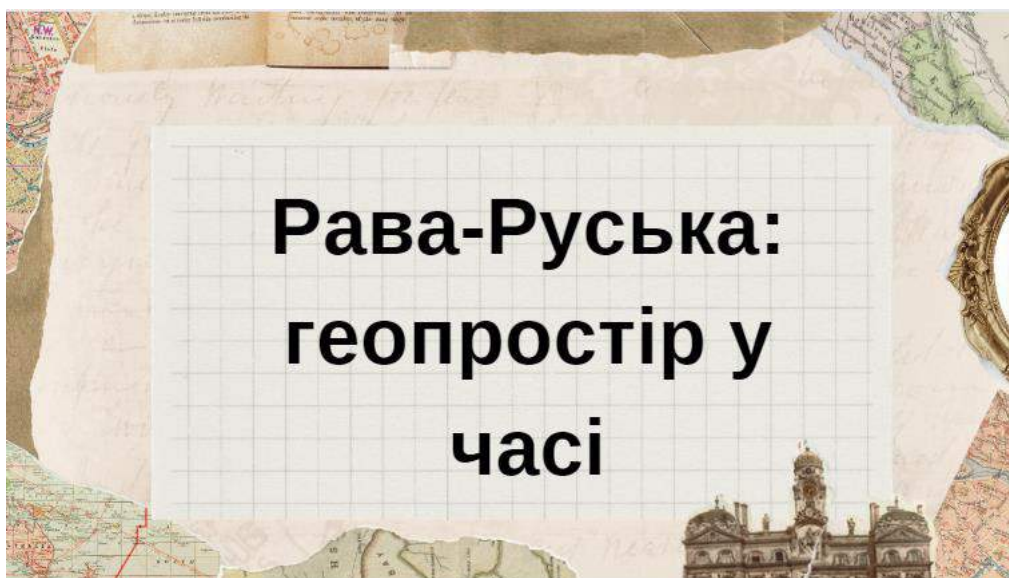
Додаток 2.

Проектне навчання для дітей це метод, ефективність якого підтверджена у всьому світі. Слово «проект» походить від латинського «кинутий вперед», тобто це задум, план для досягнення поставленої мети.

Проектна діяльність у школі – важлива складова навчального процесу. Чи не найголовніша. Дитина не може пізнати світ, просто зазубрюючи черговий параграф зі шкільного підручника. Потрібно постійно відшуковувати взаємозв'язок між явищами та процесами. А це можливо тільки при практичному підході. Тоді ми виховаємо свідомих громадян, компетентних фахівців та просто щасливих людей.

Використовуючи різні види карт, розроблено міні-проект: «Рава-Руська: геопростір у часі»

https://www.canva.com/design/DAF0K7kzJA0/QggO3YRjIgrMasny2DgrPQ/edit?utm_content=DAF0K7kzJA0&utm_campaign=designshare&utm_medium=link2&utm_source=sharebutton

Вперше в документах Рава-Руську згадують у XV столітті. Відомо, що белзький і мазовецький князь Владислав у 1455 році назвав невеликий населений пункт на річці Рата іменем свого володіння на Мазовецькій землі — Равою, з додатком слова «Руська», щоб відрізнити від Рави-Мазовецької, розміщеної на території Польщі. Приводом для цього було міське українське населення, яке поляки тоді називали русинами, а «українське» тоді називали «руським».

Відомостей про те, який вигляда мала Рава-Руська у XV ст немає. Немає описів міста, кордонів, вулиць, яке населення проживало тощо. Ймовірно, відомості про місто були знищені після приходу радянської влади та Другої світової війни.

Перші обриси Рави-Руської та її околиць маємо на картах XVIII ст

Рава-Руська та її околиці

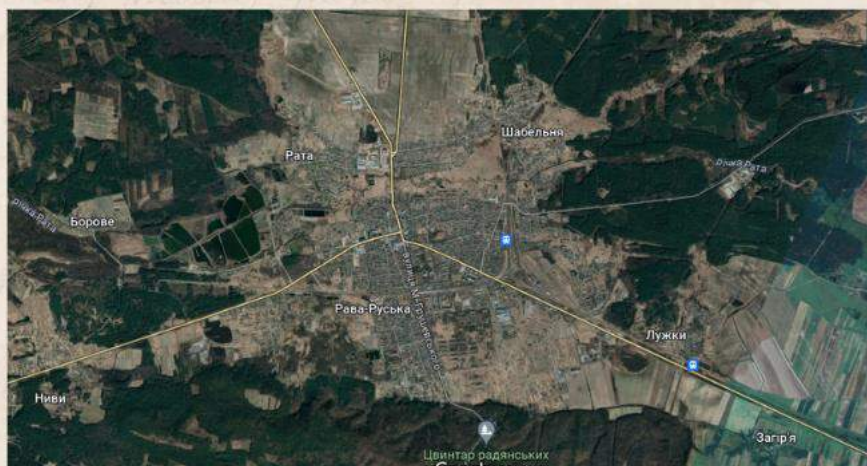
Карта XVIII ст

Карта XIX ст

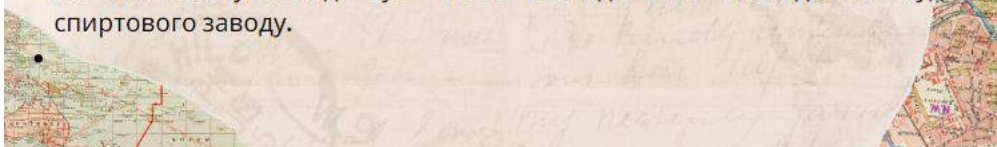
Рава-Руська, сьогодні.

На карті XVIII ст. можемо бачити яким був ландшафт навколо міста. Можемо бачити забудову міста, Костел Реформаторів, Костел святого Йосипа.

Проаналізувавши умовні позначення, можемо зробити такий висновок:

- Довкола Рави -Руської був ліс та пагорби. На сьогоднішній день ліс залишився лише з південної сторони міста і пагорби на яких фермери вирощують різні культури.
- На півночі були території де збиралася вода, згодом переростали у річку. Сьогодні ці території забудовані будинками.
- На північному заході був млин. Сьогодні там знаходиться будівля спиртового заводу.

- В центрі міста вирізнявся ринковий майдан, регулярної форми та костел святого Йосипа. Довкола видніються квартали міста які мають щільну забудову.
- у XVIII ст площа міста Рава-Руська була орієнтовно 1.5 км², на сьогодні площа міста складає 8.5 км².

Карти дають змогу нам порівняти та описати місто з найдавніших часів і до сьогодення.

Шляхи які ведуть до Рави

- З південного-сходу і на північ від міста лежить дорога зі Львова. На сьогоднішній день, дорога майже така сама як і у XVIII ст., але шлях не суттєво зміщений праворуч чи ліворуч.
- З півдня-дорога на Магерів.
- З південного-заходу - дорога Рава-Немирів.
- Північніше Рави дорога роздвоюється на дорогу до Гребене і дорогу до Угнова.

Дякую за увагу!

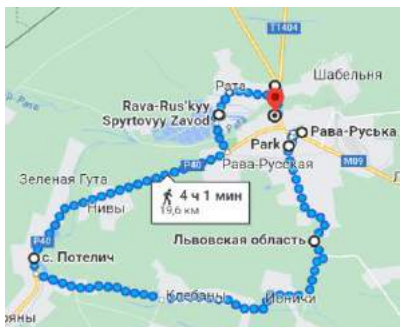
Список використаних джерел.

1. `<iframe width="560" height="315" src="https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/embed/?layers=here-aerial%2C163&bbox=2611270.486895116%2C6498039.860485595%2C2707810.453619294%2C6532207.212129068" frameborder="0" allowfullscreen></iframe>`
2. `https://www.google.com/maps/@50.3913773,23.8134826,13.75z?hl=uk-UK&entry=ttu`

Історико–географічна екскурсія містом Рава– Руська та її околицями.

Маршрут екскурсії: 1. Парк Дружби– Коротка історія міста; 2. Залізнична станція «Рава–Руська»; 3. Гора Вовковиця; 4. Регіональний ландшафтний парк «Равське Розточчя»; 5. Річка Рата; 6. Спиртзавод та інші підприємства. 7. Костел та монастир Реформаторів. Костел Святого Йосипа та інші архітектурні пам'ятки м. Рава –Руська.

Наш маршрут виглядає так:

Мал 1. Маршрут екскурсії.

Зупинка 1. Парк Дружби. Алея слави.

Свою подорож розпочнемо з міського парку, який є улюбленим місцем як молоді так і старшого покоління.

Міський парк «Дружби» завжди був і є улюбленим місцем відпочинку для мешканців міста Рава–Руська. Сюди приваблює людей тиша серед природи, відсутність автомобільного гулу та наявність дитячих ігрових майданчиків.

Міський парк «Дружби» та Алея Слави

Мал 2. [38]

Дитячий майданчик

Мал 3. [38]

Майданчик для ігрових видів спорту

Мал 3. [38]

На початку 60-х років ХХ століття в місті Рава-Руська у міському парку «Дружби» збудували широкоекранний кінотеатр «Дружба».

Мал. 4. Кінотеатр «Дружба» м. Рава-Руська [38]

(Зв'язок з мистецтвом) Колишня голова виконкому міської ради Раїса Новгородська згадує, що у приміщенні кінотеатру часто проводилися різноманітні художні виставки, які відвідували видатні художники, вихідці з Рава-Руської. Про одну з таких виставок у статті Раїси Новгородської «Виставка живопису» у випуску газети «Нове життя» №28 (6031) від 5 березня 1988 року написано: «Поетичне сприймання нашого мальовничого краю спонукало багатьох жителів міста Рава-Руська взятися за палітру, пензель. У виставці брали участь члени гуртка юних художників Рава-Руського будинку піонерів (керівник М.І.Дідух), роботи дітей шкіл міста. Хлібом-сіллю зустріли присутні на відкритті виставки члена Львівської спілки художників, доцента інституту прикладного і декоративного мистецтва М.В.Ткаченка. На відкритті вирішено створити малу спілку художників міста...»

Сьогодні, на жаль, будівлю кінотеатру продано. Тут тепер функціонує будівельний супермаркет. Однак виставки художніх робіт, тепер вже вихованців художнього відділення Рава-Руської музичної школи (керівник Уляна), постійно відбуваються у малому залі Народного дому міста Рава-Руська.

Алея слави.(зв'язок з історією) Голова ради ветеранів війни міста Рава–Руська В.Маруніч у статті «Закладено Алею Слави», яка була опублікована у газеті «Нове життя» №49 (5584) 23 квітня 1985 року розповідає про створення «Алеї Слави» у міському «Парку Дружби». «На закладення Алеї Слави прийшли учасники Великої Вітчизняної Війни, депутати, піонерський і комсомольський активи шкіл міста. Мітинг відкрила голова виконкому міської ради Р.І.Новгородська, яка сказала, що всіх нас сюди привела пам'ять

про тих, хто відстоював свободу і незалежність нашої Вітчизни. Цією Алеєю Слави ми увічнюємо славу 3–х поколінь: старшого, чия молодість пройшла в полум'ї війни; середнього – чия праця забезпечує могутність нашої Батьківщини; молодшого – майбутньої слави нашої Вітчизни.»

Пам'ятник Лесі Українці на Алеї Слави

Мал 5. [38]

За 2,5 години посаджено біля 400 вічнозелених туй, які увіковічать безсмертну славу живих і полеглих в роки Великої Вітчизняної Війни. Допомогу в озелененні нашого міста надали працівники Рава–Руського лісгоспзагу. Під їхнім умілим керівництвом учнями школи–інтернат закладено сквер по вул.Львівській, учнями Рава–Руської середньої школи №1 висаджено плакучі верби в парку ім.Т.Г.Шевченка, учнями МСПТУ №60 – туй біля пам'ятного знака захисникам Рави–Руської.

Доречно буде згадати, що саме на цьому місці, де тепер знаходиться міський парк «Дружба» у період з XVIII століття до 1941 року знаходилося

єврейське кладовище. Достеменно не відомо коли воно було створене, однак на карті міста Рава–Руська виданій у 1884 році чітко видно місце розташування єврейського кладовища. Воно тягнулося з вулиці Я.Мудрого до вулиці Львівська. У 1941 році з приходом німецьких військ в Раву–Руську воно було повністю зруйноване.

Рава–Руська – одне з невеликих містечок України, яке виникло і розвивається на протязі шести століть.

Мал 6. [41]

В різні періоди місто набирало розквіту, боролось з іноземними загарбниками, стихіями та епідеміями, падало і піднімалось з руїн його господарство.

Природа міста і околиць дуже мальовнича– це рівнина річки Рати з півночі, і погорбоване пасмо Розточчя з півдня.

Рава–Руська – стародавнє українське місто, колишній повітовий центр, нині місто центр об'єднаної територіальної громади.

До Другої світової війни в центрі міста був Ринок – квадратний у плані, розмірами 109 x 109 метрів, по периметру оточений одно– і двоповерховою забудовою XVI–XVII століть із в'їзними брамами. Посередині площі була ратуша – простора двоповерхова будівля з масивними колонами при вході.

Після приходу радянської влади та під час Другої світової війни головна ратуша була знищена. Неофіційною ратушею тепер вважається колишня пожежна вишка.

На початках незалежності України годинник–курант на вежі не працював. Раніше ним опікувався, лагодив та доглядав один із місцевих майстрів. Після реставрації ратуші 2007 року було відновлено лише циферблат, однак годинник і надалі перебував в неробочому стані. Влітку 2010 року після тривалого ремонту відбулось його урочисте відкриття. Куранти у денний час вибивають кожен чверть години». Певний час на першому поверсі годинникової вежі працювала аптека.

Мал 7[38]

Мал 8[38]

Мал 9[38]

Місто Рава–Руська розташована понад річкою Ратою (басейн Зх. Бугу) за 36 кілометрів від районного центру – м. Жовкви. Рава–Руська знаходиться у вигідному географічному положенні за 62 кілометри від обласного центру – м. Львова, який має великий вплив на економічне і культурне життя міста.

Віддаленість міста від столиці України – Києва – 662 кілометри. Місто Рава–Руська розташоване в західній частині географічної області Малого Полісся (Ратинська рівнина).

У фізико–географічному відношенні Рава–Руська розташована в сприятливих формах рельєфу для дальшого будівництва.

В районі Рави–Руської та її околицях великі площі займають ліси. Вони слугують зеленою зоною для відпочинку людей, а також позитивно впливають на розвиток лісозаготівельної і деревообробної промисловості міста.

Місто розташоване у важливому вузлі залізничних і шосейних шляхів державного і міжнародного значення, що зв'язують нашу країну з Польською

Республікою, Львівсько–Волинським кам'яновугільним басейном та курортом Немирів.

Зупинка 2. Залізнична станція «Рава–Руська».

Рава – Руська залізнична станція – прикордонна вузлова вантажна залізнична станція Львівської дирекції Львівської залізниці. Розташована у місті Рава – Руська Львівського району Львівської області.

Є вузловою станцією на сходженні чотирьох ліній: двох, що пролягають в межах України:

Рава–Руська — Львів (одноколійна, завдовжки 67 км);

Рава–Руська — Червоноград (одноколійна, завдовжки 55 км);

і двох, що прямують до Польщі:

Рава–Руська — Гребенне

Рава–Руська —

Мал 10 [35]

Мал 11 [35]

(зв'язок з історією) Станція відкрита 6 липня 1884 року у складі залізниці Ярослав — Сокаль. Після відкриття 23 жовтня 1887 року локальної залізниці Львів — Белжець. Відтак станція стала вузловою.

З 1 січня 1909 року введена фіксована плата за оренду складів. Після завершення війни вся залізниця опинилась на території Польщі, її керівництво увійшло до Польської державної залізниці і 4 лютого 1932 року була націоналізована. Після 1945 року залізниця поділена на 73 км поміж СРСР і

Польщею, а лінію до станції Рава–Руська було прокладено з шириною колії 1520 мм. У повоєнну добу значення станції як прикордонної зросло.

У червні 2017 року, під час презентації інфраструктурного проєкту «Національної транспортної стратегії до 2030 року» у Львові, обговорювалося питання про розвиток залізничного сполучення по європейській колії стандарту 1435 мм на маршруті Львів — Рава–Руська — Варшава.

Загальний проєкт передбачає будівництво євроколії між Варшавою та Києвом через Львів. Першим його етапом має стати прокладання нового 8-кілометрової ділянки вузькоколійки між Рава–Руською та Держкордоном.

Нині з Варшави до прикордонного переходу Гребенне курсують поїзда колією європейського стандарту. Від Держкордону до станції Рава–Руська також наявна євроколія, яка з 2005 року не експлуатується, перебуває у незадовільному стані та потребує капіталовкладень.

Недавно Львівська обласна військова адміністрація повідомила, що планується відкрити пересадочний маршрут Україна–Польща через станцію Рава–Руська. Для цього будуть ходити два поїзда: один з Варшави інший зі Львова. Але для того, щоб польський поїзд заїжджав на українську станцію потрібно прокласти 8 км колії європейського стандарту.

Колія вже прокладена і відкрита. На даний час цим маршрутом здійснюються вантажні перевезення і перевезення гуманітарної допомоги, а з 1 червня вже має і курсувати рейсовий поїзд Рава–Руська –Варшава.

Також на станції Рава–Руська відновлять роботу митного посту, який не працював 20 років.

До 2005 року існувало пасажирське сполучення із Польщею (курсав поїзд Рава–Руська — Варшава). Наразі у Польщу здійснюється лише вантажний рух.

На теперішній час приміські поїзди від станції Рава–Руська курсують до Львова та Сокаля.

Зупинка 3. г.Вовковиця.

У південно–східній частині міста піднімається гора Вовковиця (349 м над рівнем моря). На картах України французького картографа Г. Боплана (XVII ст.) вона має також «прозору» назву – Равська гора (Rawska Gura) *(зв'язок з історією)*.

Наше місто Рава–Руська розташоване біля підніжжя горбистого пасьма – Розточчя. Це підвищена, досить розчленована гряда, що підноситься над оточуючою місцевістю на 100–150 м. Тут знаходиться ряд високих горбів з досить крутими схилами. Є тут такі найвищі грби як Крукова Гора висотою 393 м, Чорна Гора висотою 386 м, а на південь від нашого міста Рава–Руська знаходиться гора Вовковиця, абсолютна висота якої 349 м. *(зв'язок з історією)*.

Мал 12. [40]

З гори Вовковиці дуже гарно відкривається панорама міста. Схили гори вкриває мальовничий буковий ліс. Панівним типом лісу є бучина, віком 80–100 років, зустрічаються поодинокі дерева вік яких сягає 150 років. Букові ліси приурочені до горбистих форм рельєфу зростають на межі свого ареалу. На підніжжях гори буковий ліс переходить у буково–дубовий, а потім у буково–сосновий.

У трав'яному покриві переважають маренка запашна, жовтий зеленчук, герань темна, плющ звичайний, копитняк європейський, печіночниця звичайна, анемона, підсніжник голубий. Дуже красивий ліс на весні, коли все біле від цвіту анемони. Багатий рослинний світ, розмаїття фарб лісових квітів приносить насолоду, милують око, сюди вабить неповторна краса природи, чисте наповнене ароматом хвої і різноманітних трав повітря .

В лісових масивах Вовковиці проживають і лісові звірі та птахи: дикі кабани, лиси, вовки, козулі, білки, куниці, їжаки, зайці, сови, зозулі, шпаки, дрозди, сойки та багато інших.

Ще дуже гарно видно як чітко на горі простежується вертикальна ярусність букового насадження.

Прходячи звивистими стежками Вовковиці, можна спостерігати наслідки дії льодовика на рельф. Поверхня дуже порізана глибокими і довгими ярами. Буково–дубовий деревостій, що росте на схилах цих ярів, укрвлює схили гори і зупиняє ерозію ґрунту.

(зв'язок з історією) Тут знаходяться і історичні місця Рави–Руської. Так, на південній стороні гори розташоване військове кладовище, де поховані солдати радянської армії, що загинули в роки Другої світової війни (1939–1945 рр..

Щороку 8 травня до могили мешканці міста покладають квіти.

Мал. 13. Військове кладовище.

З північно–західної сторони на схилі гори є меморіал військовополоненим французької армії, які були закатовані в німецько–фашистському концтаборі в роки Другої світової війни (1941–1943 рр)

Мал. 14. [40]

Через гору проходить еколого–пізнавальна стежка «Вовковиця», на прикладі якої можна вивчати природу заповідника Розточчя. Стежка має 4 зупинки, які гарно облаштовані, є столи, лавочки, огорожа, накриття. Тут

можна відпочити насолоджуючись заспокійливим шумом лісу та співом пташок. Букові дерева є добрим природним фільтром і мають велике захисне і санітране значення.

На околиці Вовковиці знаходиться Рава–Руська лікарня, де хворі лікуються не тільки ліками, а і чистим свіжим повітрям.

Через Вовковицю проходить шосейна дорога Рава–Руська–Магерів.

На території цієї гори, українськими і польськими журналістами, лісникам та громадянами міста було посаджено невеликий міжнародний медіа ліс в якому виростають різні дерева.

Зупинка 4. Регіональний ландшафтний парк «Равське Розточчя».

На південний захід знаходиться село Потелич. Маршрут до Потелича пролягає через розчленовану мальовничу місцевість Розточчя.

Тут розташований Регіональний ландшафтний парк "Равське Розточчя". Протяжність території парку з північного заходу на південний схід становить 30 км.

Найціннішими природними комплексами є гідрологічний заказник загальнодержавного значення "Потелицький" та ліси, до складу яких входять види на межі їх ареалу. Поширені тут букові ліси. Рідкісними фітоценозами є й соснові бучини. Угрупування буково–соснових лісів кислицевих та буково–соснових лісів чорницевих занесені до Зеленої Книги України, мають згасаючий характер зміни ареалу, задовільний потенціал відновлюваності, а тому потребують на території Регіонального ландшафтного парку "Равське Розточчя" особливої охорони.

Мал. 15 [34]

Мал. 16 [34]

В с. Потелич є і кілька історичних пам'яток про які ми маємо знати. Тут розташована Церква Святого Духа, яка була збудована ще 1502 році на кошти місцевих гончарів на місці дерев'яної церкви св.Бориса і Гліба, яку спалили татари.

У XVII столітті у церкві було встановлено новий двоярусний іконостас. Однією з найбільших унікальностей церкви св.Духа є її монументальний стінопис, який датується 1620–1640 роками.

Найстаріша дерев'яна церква Львівщини. Видатна пам'ятка архітектури та монументального мистецтва галицької школи. 21 червня 2013 року на 37-й сесії Комітету Світової спадщини ЮНЕСКО що проходила у Камбоджі Церква Святого Духа була включена у список світової спадщини ЮНЕСКО.

Мал 17 [33]

Мал 18 [33]

Мал 19 [33]

За переказами, Богдан Хмельницький побував на богослужінні у цій церкві, коли чекав з розвідки вістуна Буняка.

Церква тризрубна, двоверха будівля має розмір 18,3×7,0 м. У XVII столітті у церкві було встановлено новий двоярусний іконостас. Розписи церкви було зроблено в 1620–1640 роки. Ікона «ДеІсус» була виконана відомим іконописцем Іваном Рутковичем у 1683 році. У 1718 році пройшла реставрація церкви під опікою майстра Казимира Доміновича. У 1736 і 1753 роках той же майстер провів наступні реставрації, в ході яких було замінено підвалини й перекриття над віттарем, відремонтовано піддашся, а також західні та південні двері.

Реставраційні роботи проводилися також у 1831, 1903 та 1923 роках, під час яких усі гонтові дахи й обшиття стін замінили бляхою. Під час реставрації 1970–1972 років було відновлено первісний вигляд церкви та відновлено стінопис.

Поряд з церквою знаходиться дерев'яна квадратова в плані двоярусна 20-метрова вежа–дзвіниця розміром 4,4×4,4 м, збудована у той самий час, що і церква. Дзвіницю ремонтував майстер Казимир Домінікович у 1736 році, остання реставрація проходила 1970 року.

На території парку виявлено понад 20 видів рослин, які занесені в Червону Книгу України. Серед них баранець звичайний, венерині черевички, пальчатокорінники, плаун колючий, цибуля ведмежа, булатка дамасонська, тайник яйцевидний, коральковець тричінадрізаний, ломикамінь болотний, осока Девелла, сальвінія плаваюча, сверція багаторічна.

Мал 20 [33]

Мал 21 [33]

Мал 22 [33]

На особливу охорону заслуговують рідкісні лісові види – лілія лісова, любки дволиста і зеленоквіткова, зозулині сльози яйцевидні, гніздівка звичайна, булатка червона, підсніжник білосніжний, коручки морозниковидна та болотна.

«Равське Розточчя» із багатим рослинним світом є своєрідним природним регіоном, який не має собі аналогів у Європі. Створення тут міждержавної природо–заповідної території допоможе вивчити природне різноманіття всього цього регіону, розробити спільні заходи з його охорони, проводити узгоджені наукові дослідження в українській та польській частинах регіону. Існують також великі перспективи у розвитку туризму в цьому регіоні.

Регіональний ландшафтний парк "Равське Розточчя" площею 19103 га, який охоплює Розточчя і Мале Полісся, слугує екологічним коридором між українськими і польськими природоохоронними територіями, забезпечує їх територіальну і функціональну цілісність. Розчленованість рельєфу, неоднорідність гідрологічних та ґрунтових умов обумовлює формування мальовничих ландшафтів, які є визначальним компонентом для функціонування і розвитку парку.

Крім збереження біорізноманіття на всіх його рівнях, одним із головних завдань парку є організація відпочинку та рекреаційна діяльність.

Мал 22 [33]

Мал 23 [33]

Птахи – найбільш чисельна група хребетних тварин. У заплавах річок, на озерах, старицях живуть: кулик–чайка, крячок річковий, норець великий, савка рябогруда, крижень, чирок–тріскунок, чапля сіра, бугай чапля. Серед лелекоподібних зустрічається чорний лелека. Це дуже рідкісний птах, гніздиться він у глухих місцях, подалі від людей.

При осінньо–весняних перельотах на плесах можна побачити багато видів водних птахів, зокрема диких гусей. У лісових угіддях зустрічається яструб–тетерв'ятник, чорний шуліка, на болотах – болотяний лунь.

Мал 24 [33]

Мал 25 [33]

Різноманітна фауна ссавців. До комахоїдних належать звичайний їжак, європейський кіт, мала кутора, звичайна та мала бурозубка. Із гризунів в усіх лісових ділянках зустрічається білка.

У фауні мишовидних гризунів зареєстровано 11 видів. Найбільш багаточисельними є тут жовтогорла миша та полівка. Польова миша частіше зустрічається у лісах, рідше трапляється лісова миша. По всій території живе заєць–русак. Є незначні розселення борсука та єнотовидної собаки.

За даними зоологічних досліджень встановлено, що на території Равського Розточчя поширено 20 видів хребетних тварин, які занесені до Червоної Книги України. Серед них ропуха очеретяна, мідянка, лелека чорний, казарка червоновола, огар, скопа, шуліка рудий, зміїїд, підорлик малий, пугач, сипуха, широковух європейський, нічниця довговуха, підковоніс малий, сорокопуд червоноголового, горностай, норка звичайна, борсук.

Мал 26 [33]

Мал 27 [33]

Мал 28 [33]

До Європейського Червоного Списку занесені такі види тварин: олдан–білохвіст, вухань звичайний, вовчок ліщиновий, видра річкова, деркач.

Мал 29 [33]

Мал 30 [33]

Список рідкісних хребетних тварин регіонального ландшафтного парку "Равське Розточчя" оповнюють також птахи: косар лунь польовий, орел–карлик, скигляр малий, сіруватень, сапсан, кречет, пісочник морський, довгоніг, коловодник ставковий, кульони великий і середній, крячок великий; ссавці: кутора мала, нічниця ставкова, тхір степовий.

У зв'язку з господарським освоєнням території району щорічно зменшується площа під природними угрупованнями, що негативно впливає на видовий та якісний склад хребетних тварин.

У гідрологічному заказнику "Потелицький" площею 162 га знаходиться болото з добре вираженою типовою болотною рослинністю, що значною мірою впливає на формування мікроклімату і є стабілізатором водного режиму річки Рата. Це – місце оселення багатьох видів водно–болотних птахів. Заказник оголошений 1980 р., знаходиться у віданні сільської ради с. Потелич і входить до заповідної зони парку.

Також в Потеличу знаходиться Німецьке військове кладовище. Це кладовище загиблих Другої світової війни було споруджено Німецькою народною спілкою догляду за військовими похованнями за дорученням Федеративної республіки Німеччини у 1998 р. Задля збереження та догляду за цим кладовищем Німецька народна спілка змушена отримувати добровільні пожертвування та внески. Молодь Європи в рамках міжнародних молодіжних таборів допомагає у догляді та будує мости взаєморозуміння.

Німецька народна спілка у 1993 році почала здійснювати до Потелича перші перевезення полеглих на війні німців. До 2007 року тут було перепоховано понад 10 000 полеглих на війні з місць поховань заходу України.

Перепоховання на цьому цвинтарі здійснюватимуться й надалі. Після завершення робіт загальна кількість німецьких полеглих, які знайшли тут свій останній притулок, становитиме приблизно 30 000 чоловік.

9 червня 1998 року це кладовище було урочисто передано громадськості.

Мал 31 [33]

Мал 32 [33]

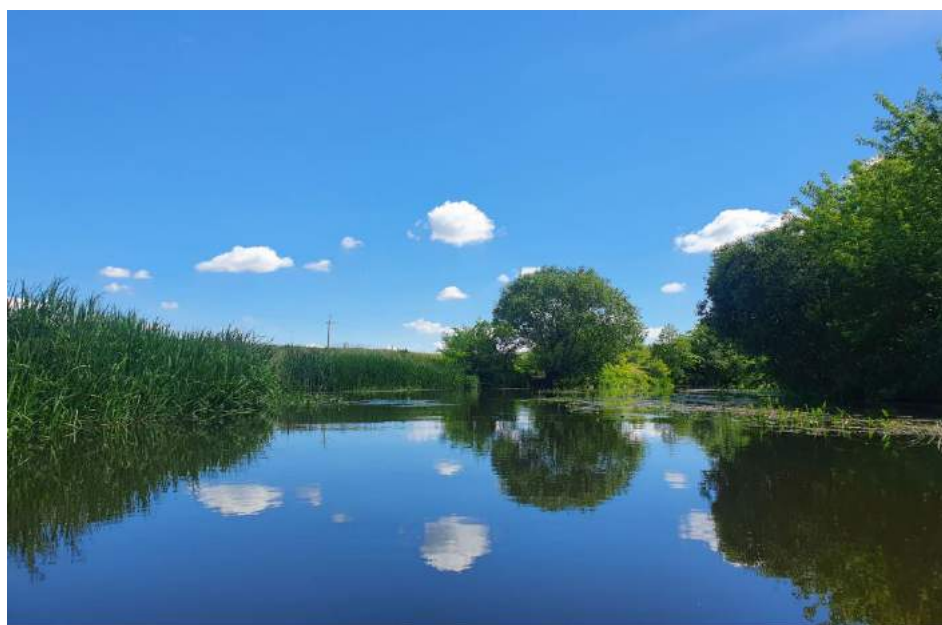

Мал 33 [33]

Зупинка 5. р. Рата.

Розташована Рава–Руська понад річкою Ратою, яка є притокою Західного Бугу. Назва річки Рата, однієї з 30 приток Західного Бугу.

Найнижча територія Рави–Руської знаходиться в межах долини ріки з абсолютними відмітками 236 м.

Мал 34. р. Рата [37]

р. Рата бере початок на південно–східних схилах Розточчя на висоті 282 м с. Верхня Рата (на території Польщі). Невеличкий струмочок витікає з джерела у лісистій місцевості перетворюючись на річку, загальна довжина якої дорівнює 76 км. Площа басейну 1790 км. Річка Рата є лівою притокою Західного Бугу (додаток А).

Річкова долина Рати має широкі заплави, висота 1–3 м, ширина від 1,5 до 4 км. В окремих місцях заплава сильно заболочена або навіть заторфована, також озеро видні розширення, перетворені у великі ставки.

У межах району річка Рата має довжину 25 км. Тече через с. Борове, с. Рату. Далі шлях перетинає шосейна дорога міжнародного значення у країну Польщу, на околиці м. Рава–Руська. Річка продовжує свій шлях через с. Шабельню, с. Равське, с. Синьковичі, с. Гійче (присілок Мельники), на околиці села Нової–Кам’янки, с. Пристань, с. Бутини, с. Волиця, м. Великі Мости, де впадає в Західний Буг. На околиці м. Рава–Руська річка тече напротязі 3 км. Річка Рата належить до рівнинного типу, тече через Верхньобузьку рівнину. Русло звивисте, ширина його 10–50 м, а глибина 0,3–1,5 м.

Річка приймає притоки праві Мощанку, Біла, Свиня, Желдець і ліву Болотня . Належить до басейну Балтійського моря. Басейн річки Рата займає зандрово–алювіальну рівнину. Долини річки заповнені піщаними товщами під якими залягають мергелі. У пісках трапляються валунчики порід північного походження, відкладені талими водами, що відірвалися від краю льодовика, який покривав прилеглі висоти Розточчя. Цю рівнину називають Малим Поліссям. Малим через те, що відділене від решти Полісся, яке займає північ України, Волинською височиною. Поверхня тут рівнинна, плоска, лише де–не–де видніються невисокі смуги піщаних горбів. Мале Полісся району характеризується помітними, слабо вираженими підвищеннями та замкненими зниженнями блюдце подібних форм. Абсолютні висоти не перевищують 200–250 м. Амплітуда висот у межах рівнини річки Рата становить 10–30 м.

Річка Рата протікає у помірному кліматичному поясі північної півкулі, і тому клімат помірно–континентальний. На розподіл опадів впливає розміщення лісових масивів і мікрорельєф.

Крім повітряних мас помірних широт, сюди проникає арктичне повітря, що знижує температуру повітря і взимку, і влітку, а також тропічне, яке зумовлює тут найвищі температури повітря влітку.

Погодні зміни вносять циклони й антициклони, що переміщаються над територією, де протікає річка.

Живлення її змішане: дощове, снігове і підземне. Весною на річці спостерігається повінь від танення снігів, зимові підняття, викликані зимовими відлигами, літні паводки, які викликані раптовим випаданням дощів. Замерзає річка в другій половині грудня. Однак взимку, внаслідок тривалих і частих відлиг бувають тимчасові скресання.

На Жовківщині, річкові долини мають широкі заплави і озеровидні розширення, які перетворені у великі ставки, як, наприклад, Рава–Руські ставки на Річці Рата які належать до Рава–Руського спиртового заводу.

У зв'язку з неправильним використанням, а також надмірним вирубуванням лісів у басейнах рік, випасанням худоби, річка замулюється і пересихає. За останні десятиріччя швидкими темпами забруднюється всі річки, і не тільки нашого регіону, відходами господарств і побутовим сміттям, знищується рослинний і тваринний світ. В Раві–Руській таким найбільшим забрудненням для річки Рати і навколишнього середовища є Рава–Руський Спиртовий завод.

Річка звивиста та місцями заболочена. Ширина русла 15–20 метрів – тому коли дерево падає у річку воно перекриває частину протоки, утворюючи міні–острівки.

Русло дуже звивисте, ширина його 10–30 метрів, а глибина його 0.3– 1.5 метра. Заплава розвинута, її висота 1–3 метри., ширина від 1.5 до 4 км. В окремих місцях заплава сильно заболочена, або навіть заторфована

Рослинний світ басейну річки Рата та прилеглої території дуже різноманітний. Це зумовлено неоднорідністю геоморфологічних та

кліматичних умов. Тут представлені фітоценози характерні для Розточчя, рівнинних, лучних, болотних та водних екосистем Малого Полісся.

Також багата є флора річки. Заплава річки вкрита лучно–чагарниковою рослинністю, береги заросли травою, бур'яном, рогозом вузьколистим, очеретом звичайним, водяним різакон, лепехою. Найнижчу частину заплави займають костриця лучна, вівсюнець лучний, лисохвіст лучний. Далі до цих рослин домішується осот прибережний, череда, підмаренник болотний, королиця звичайна, конюшина, щавель, вільха, м'ята лучна, різнотравні дрібні злаки, кропива і т.д.

Багата є фауна річки. В ній водяться ондатри, водяні щурі, вугрі, молюски, п'явки комахи водомірки, бабки, метелики, комарі, волохокрильці, плавунець широкий, в ставках Рати риба: короп, окунь, карась, в'юн. . У фауні земноводних налічується близько 11 видів, а плазунів – 6 видів. У водоймах можна побачити тауж червоно–черевну кумку, савку маленьку, трав'яну та гостроморду, ставкову та озерну жаби. Є в районі звичайна гадюка та мідянка.

Мал. 35. [34]

Біля водойми іноді можна побачити ондатру, видру, дуже рідко бобра.

Мал 36. [34]

Мал 37. [34]

Вся долина річки складена піщано–суглинковими відкладами, дрібнозернистими пісками. Для річки характерна бічна ерозія, коли зростає процес акумуляції і русло річки забивається алювієм(відкладами річкового походження) і вона починає підмивати берег.

Глибина ерозії, коли річка поглиблює своє русло, внаслідок розмивання гірських порід при збільшенні водності річки через підвищення вологості клімату.

Прибережна рослинність є основним чинником, що забезпечує стійкість берегів. Дослідження виявили, що осадочна порода берегів, яка містить 16%–18% коріння з 50 мм глибиною проникнення у поверхню, має у 20000 разів більший опір ерозії, ніж порівнювана осадочна порода берегів без рослинності. Там, де проводяться заходи по запобіганню ерозії, якість води і водного середовища має тенденцію покращуватися. Ерозія ґрунтів є важливим фактором впливу на температуру води у річці, оскільки ерозія підвищує кількість зважених частинок, що несуть річкові води. Велика кількість зважених частинок робить воду мутною або непрозорою, внаслідок чого поглинається більше сонячних променів і вода нагрівається.

Зупинка 6. Підприємства Рави –Руської.

Найбільші підприємства сучасної Рави–Руської: шпалопросочувальний та спиртовий заводи, в останнє десятиліття нарощує обсяги виробництва маслозавод. Поблизу містечка розташований великий митний пункт пропуску між Україною і Польщею.

У місті Рава-Руська організовано у 1995 році українсько-польське підприємство «Агродерев». На підприємстві застосовуються передові технології. Тут виробляють меблі та вагонку.

Третім підприємством харчової промисловості міста є спиртовий завод, створений на базі старої спиртово-консервної фабрики. Завод випускає високоякісну продукцію — спирт-ректифікат. Продукція відправляється на інші підприємства харчової, хімічної, фармацевтичної промисловості України. Завод може переробляти на спирт 2.5 тис. тон картоплі і понад 10 тис тон зерна.

Мал 38. [41]

Шпалопросочувальний завод – найпотужніше підприємство міста; заснований 1924 року, тепер підпорядкований Львівській залізниці. Завод випускає майже половину валової продукції міста. Шпалопросочувальний завод – одне з небагатьох підприємств хімічної обробки деревини для технічних споруд на заході України. В роки Другої світової війни був зруйнований, устаткування вивезене в Німеччину, тому став до ладу 1946 року. Спеціалізація заводу – просочування шпал, мостових перевідних брусів, стовпів для електронно-телеграфних ліній.

Мал 39. [42]

Найбільшим підприємством харчової промисловості міста був маслозавод (площею 1,5 га по вул. Пушкіна). Заснований 1928 року. З часу заснування значно збільшив свої потужності.

Зупинка 7. Костел та монастир реформатів 18 ст.

Бароковий костел святого Архангела Михаїла та монастир ордену францисканців–реформатів будувався в 1725–39 роках за проектом Паоло Фонтани, придворного архітектора Павла Кароля Сангушки. Вівтарі виконали монахи – різьбярі по дереву Себастьян Вольські, Томаш Гронські та художник Ян Пташковські.

Фінансували будівництво белзький староста Гжегож Жечицкі та Юзеф Глоговські. Двоповерхові П–подібні монастирські приміщення разом із костелом утворюють просторе внутрішнє подвір'я, де під шаром сміття і рослин ховається колодязь, також тут є великі підвали. В радянський час комплекс використовувався для потреб машинно–тракторної станції. Згідно розпорядження ЛОДА №661/0/5–15 від 27 жовтня 2015 року його передано у безоплатне користування Львівській архидієцезії РКЦ «з метою відновлення храму для богослужінь та облаштування п'яти дитячих будиків сімейного типу». За словами прес–секретаря архидієцезії о. Андрія Леговича, «пошук коштів на облаштування монастирської частини приміщення ми здійснюємо спільно з «Карітасом», очолюваним о. Вячеславом Дорошем, тоді як костел

заплановано відновити як пам'ятку архітектури, парафії там не буде». Зараз тривають роботи по перекриттю даху монастиря.

Мал. 40 [38]

Мал. 41 [38]

Мал. 42 [38]

Мал. 43[38]

Костел Святого Йосипа.

Історія костелу святого Йосипа, де зареєстрована діюча римо-католицька парафія, починається із родини Тщінських, що мала у власності навколишні землі з кінця XVI століття. Спершу парафія існувала в селі Річки, а з 1612 року перенеслася до Рави-Руської, де Вавжинец Тщінські спорудив дерев'яний храм, що простояв до 1768 року. У 1770–75 роках на його місці звели мурований костел. Будівництво велося за кошти Анджея Жечицького, спадкоємця Гжегожа Жечицького і нового господаря рава-руських маєтків. Дивно, але освятили храм аж у 1843 році. Після приходу радянської влади парафія була зруйнована – значна частина вірних виїхала, священників заарештували, костел перетворили на продовольчий склад. Відомо, що з костельного майна зберігся образ Матері Божої Святого Розарію, вивезений останнім парафіяльним адміністратором Яковом Віняжем у 1946 році в храм Любичі-Крулевської. Повернули костел римо-католицькій громаді у 1989 році. Нові розписи і вівтар зроблені у 2000-их. За словами отця Йоана Весельського, сьогодні до парафії належить близько 160 домів.

Мал. 44[38]

Мал. 45 [38]

Мал. 47[38]

Мал. 48[38]

Серед решти найгарніших архітектурних об'єктів довоєнної доби – монастир сестер–домініканок, старий банк, вілла Стоклосінських, аптека, приватна садиба на вулиці Володимира Великого, народний дім, пожежна частина і школи. Всі ці споруди знаходяться в центрі міста, тому буде не складно їх оглянути.

На південь від центра міста, за 4 км, знаходиться Рава–Руська митниця.

1992 року відбулося відкриття Рава–Руської митниці, є однією з найбільших митниць на заході України.

Пункт пропуску. 21 жовтня 2008 року відбулося урочисте відкриття одного з найбільших пунктів пропуску Європи – реконструйованого Міжнародного автомобільного пункту пропуску через державний кордон країни «Рава–Руська». Розташований на європейському автошляху E372 між містами Львів та Люблін. З польського боку на автошляху розташоване село Гребенне, на залізничній колії – станція у селі Верхраті.

Мал. 50 [38]

Розбудову інфраструктури, реконструкцію здійснено у рамках національної програми TACIS–2002 завдяки реалізації проекту міжнародної технічної допомоги Європейського союзу. Пункт важливий для України, має важливе значення для країн європейської спільноти, дозволить прискорити процедуру митного контролю та митного оформлення товарів, транспортних засобів та громадян, які перетинають кордон між ЄС та Україною. Пропускна спроможність пункту після реконструкції збільшилася майже вдвічі, зокрема,

за добу матимуть змогу перетинати кордон понад 3,5 тисяч легковиків та 250 вантажних автомобілів.